О. НАЗАРІЇВ

Етноґрафічна теріторія угорських Українців-Русинів

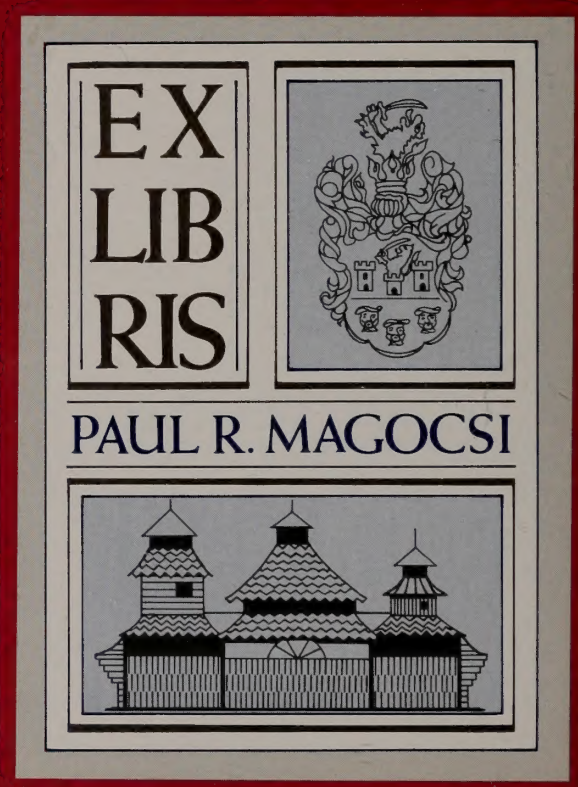
EX
LIB
RIS
PAUL R. MAGOCSI

45150

Т. CII. Р. 1911, кн. II. Рік XX.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

B. CII. 1911, II B. XX Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

Закінчено 18/V с. с. 1911.

Наукова хроніка.

Етноґрафічна теріторія угорських Українців-Русинів.

(*„Етноґрафічна карта Угорської Руси“, С. Томашівського.*)

Потребу докладного і вірного означеня етноґрафічної теріторії угорських Українців-Русинів, відчувано вже здавна. Виясненє й правдиве, основане на науково узасаднених підставах представленє обширу й меж т. зв. „Угорської Руси“ не менше важне для успішного, плянового й свідомого веденя наукових дослідів, як і для практичних цілей.

І дійсно, — давно вже час виробити собі ясне понятє про те, що саме з етноґрафічного погляду уявляє ся заселена нашим народом країна, яка майже до останніх десятиліть минулого століття була правдивою „terra incognita“ України-Руси, а й тепер навіть, по-за нечисленним гуртком дослідників, малюєть ся широким кругам нашого суспільства чимсь дуже далеким і невиразним, якимись злиденними, закинутими на дно могутнього мадярського моря, фраґментами народа-велита, що не мали й ніби-то не можуть навіть мати помітного значіня в загально-народнім житю, а тому й не варті особливої уваги.

Не дивлячи ся на надзвичайно цікаві та корисні для наукового дослідженя прикмети та особливости сеї країни з її ориґінальною людністю, і на сім полі здобутків дуже мало. Сим головно пояснювати можна ту незвичайну плутанину та баламутство, які панують в так званих „ходячих“ відомостях про Угорську Русь. Досить взяти до рук хоч би таку добре відому „Большую Энциклопедію“, вид. Т-ва „Просвѣщеніе“ в С.-Петербурзї (під загальною редакцією видатних учених С. Н. Южакова і проф. П. Н. Мілюкова та инших, не менше видатних фаховців-редакторів відділів), щоб уявити собі характеристичну іґнорацію та неосві-

домленість в сій справі. „...В восточныхъ Карпатахъ — вичитуємо напр. там в ст. „Венгрія“ (т. IV, ст. 614) — поселились руссины...“, „...православные въ Венгріи (24.78%) — руссины, румыны и сербы; упісты (0.36%) живутъ почти исключительно лишь въ седмиградскихъ комитатихъ...“, „...руссины торгуютъ скотомъ, желѣзнымъ товаромъ или дѣлаются извощиками...“ і. т. д. (ibid., ст. 614)[1]). Подібні твердженя яскраво виявляють повну необзнайомленість співробітника солідного (або принайменше — претендуючого на солідність) виданя з тим, що уявляють з себе, відколи і як живуть на Угорщині ті „руссины“, про яких він згадує.

Проф. Францев в своїм „Обзорѣ важнѣйшихъ изученій Угорской Руси“ згадує кілька куріозів наукової поінформованости з старої літератури. Так напр. польський учений славіст Kucharski в Мараморській столиці знаходить якихсь фантастичних „Rusjan“ і „Blachów“ (!), мова яких здаєть ся йому „дивно подібною до чеської“ (!), („Сѣверный Архивъ“, ч. XXV, 1827 р.); автор статі в „Московскомъ Телеграфѣ“ (ч. I, 1825 р.) відкриває „особливе поколінє Славян, яких називають Шотаками...“, а „їх мова — по думці автора — не подібна ні до якої з инших славянських народів...“ і. т. д. Подібних куріозів можна-б навести безліч і то не лише в давнійших працях та у другорядних дослідників, а і в найновійших працях навіть найвидатнійших учених. Забрало би багато місця, колиб ми захотіли заняти ся тут їх переглядом. Зазначимо лише, що, хоч література про Угорську Русь представляєть ся вже досить поважно що-до кількости[2]), одначе більшість присвячених їй розвідок або зовсім

---

[1]) Не менше неясні, поплутані та хибні інформації подибуємо в знанім і, що-до инших відомостей, то взагалі добре і з знанєм справ зладженім „Энциклопедическомъ Словарѣ Ф. Павленкова“ (2-е исправленное изданіе, — С.-Пб., 1907 р.). „Угорская Русь — читаємо там на ст. 2504-й — область къ югу отъ Галиціи между Карпатами и р. Тиссою, населена славянами, ок. 350 т. ж. До XI в. входила въ составъ Русскаго государства, затѣмъ присоединена къ Венгріи, но сохранила полную автономію съ выборн. княземъ во главѣ. Въ XIV в. здѣсь утвердилась литовская династія и У. Р. мало-по-малу потеряла свою независимость и подверглась религіознымъ гоненіямъ съ цѣлью распространенія католичества и уніи. Съ 1845 г. начинается возрожденіе національнаго самосознанія народа, которое сдѣлало въ настоящее время значительные успѣхи...“ etc. Коли такі інформації містить підручна книга, яка повинна подавати есенціональні і лише цілком певні та науково стверджені відомости, то можна тілько уявити собі, — до якої фантастичности доходять инші популярні писаня на сю тему!...

[2]) Огляд літератури про угорских Українців-Русинів подав ще Bidermann в 1-м ч. своєї праці „Die ungarischen Ruthenen“ (1862 р.);

не визначаєть ся науковими прикметами або, в ліпшім випадку, не обіймають предмета, про який трактують, в цілости, тенденційні й поверхові. Вартих особливої уваги сінтетичних наукових праць дуже мало.

Особливо відчував ся досі брак більше-менше певних та точних відомостей про кількість та етноґрафічну теріторію закарпатських Українців-Русинів. Без сих елементарних відомостей дослідники Угорської Руси попадали здебільшого в дуже непевне та невигідне становище, часто не знаючи навіть докладно меж того обширу й людности, що були предметом їх дослідів; і нема чому дивувати ся, коли одні понятєм „Угорська Русь“ обхоплювала майже всю північну частину Угорщини, другі ж, — вже занадто обережні, — обмежували ся лише частиною правдивої українсько-руської теріторії.

Очевидно, що при таких обставинах кожна нова наукова праця, маюча своїм завданєм заповнити сю важну прогалину в справі студіюваня Угорської Руси, стає дуже помітним і відрадним явищем та повинна звернути на себе увагу всїх заінтересованих. „Етноґрафічна Карта Угорської Руси“, надрукована в III-м вип. „Сборника по славяновѣденѣю“ вид. Російської Імп. Академії Наук, СПб., 1910 р. і окремою відбиткою — СПб., 1910 р. Ст. 1—93+3 мапи, в. 8⁰, належить саме до та-

---

на де-що, головно для історії Угорської Руси, вказав в свій час проф. Будилович (Ж. М. Н. Пр., 1874 р. ч. 176 отд. IV); де-які вказівки на історичну літературу зробив також проф. М. Грушевський в I—III т. т. „Історії України-Руси“; короткий огляд жерел, переважно для етноґрафії й статистики українсько-руського населеня знаходимо у S. Niederle (в 2-м вип. „Энциклопедіи Славянской Филологіи“, СПб., 1909 р.); багато вказівок на літературні жерела знаходимо також в ріжних працях дослідників Угорської Руси, бібліоґрафічних покажчиках (напр. Géz-и Petrik-a — „Magyarország Bibliografiája 1712—1860“ т. т. I—IV, Budapest. 1888—1897, L. Finkel-я — „Bibliografia Historyi Polskiej“ т. т. I—III, 1891—1906, І. Левицького — „Галицко-Русська Бібліоґрафія“, т. т. I—II, 1888, 1895 р. р., його ж — „Українська бібліоґрафія Австро-Угорщини за роки 1887—1900“ і б. инш.). Найповнійший досі реєстр літератури про угорських Українців-Русинів і Угорську Русь зробив проф. В. Францев в своїм „Обзорѣ важнѣйшихъ изученій Угорской Руси“ („Русскій Филологич. Вѣстникъ“, Варшава, 1901 р, XXI—2, ст. 145—197 і осібн. відб.; де-які додатки до його В. Гнатюка — в „Записках Наук. Тов. ім. Шевч.“ т. XLV). Всї отсї списи та огляди однако неповні і недокладні (не виключаючи навіть вже перестарілого „Обзора“ Францева). Повний, науково зроблений показчик літератури про Угорську Русь та угорських Українців-Русинів конче потрібний. Та, видно, на його ще довго доведеть ся чекати. Ми маємо досить богато відповідного бібліоґрафічного матеріялу, але без спеціяльної екскурсії до угорських і инших бібліотек і сїй нашій збірці щеґеть далеко до потрібної і бажаної докладности та повноти.

ких, — вона має задачею дати повний образ етноґрафічних меж та розміщеня угорських Українців-Русинів. Досі се — одинока праця сього роду. Тому вважаємо потрібним зупинити ся над її змістом докладнійше.

* * *

„Етноґрафічна Карта“ се — перша етноґрафічна мапа угорських Українців-Русинів. Перша, очевидно не в тім значіню, щоб теріторія, ними заселена, зовсім не містила ся на попереднїх етноґрафічних мапах, але в тім, що досі вона зазначувана була лише загально, дуже неповно і недокладно, та для неї й не істнувало досі спеціяльних мап. Звичайно знаходимо її або на загальних етноґрафічних мапах Угорщини, або на мапах розселеня українського народу та славянських народностей взагалї. Завдяки тому, порівнюючи невелика теріторія ся завсїгди представляла ся там якоюсь невиразною плямою, точних меж якої означити було неможливо. Та останнє трудно було здійснити ще й з иншої зовсім простої причини: навіть про саму кількість і місце розселеня угорських Українців-Русинів досі не було дійсно-певних, науково провірених дат, які давали би спроможність на їх оперти ся без застережень і вагань. Дати, які були відомі досі, ідуть або з офіціяльного мадярського джерела — добуті при урядових списах населеня Угорщини, — або мало узасаднені припущеня ріжних дослїдників, що для своїх висновків користували ся як крітеріями так і жерелами цїлком не вистарчаючими.

Що-до мадярської урядової статистики, то достовірність її в тих випадках, де її дати могли би не бажано для мадярського націоналїзму вплинути на висвітленє національних відносин в державі, звичайно, більше як сумнївна. Тодї статистика вже цїлком стає на службу пануючим в мадярських урядових сферах і суспільстві націоналїстичним тенденціям. В сїй цїли кількість мадярского населеня штучно збільшувано, зараховуючи до Мадярів населенє инших народів, уживано ріжних способів, щоб зробити відповідну пресію на несвідомих або залежних осіб, аби ті самі, — „добровільно“ признавали ся до мадярського народу; в тих випадках, де се було неможливо, заплутувано до непізнаня дати, характеризуючі національні відносини тої чи иншої місцевости (зачислюючи напр. Українців-Русинів до Словаків, старанно віддїлюючи Сербів від Хорватів) і т. д. Було би дуже довго повторяти загально-відомі факти, що свідчать про незвичайну тенденційність мадярської урядової статистики. Про се писано і розправлювано досить богато. Де-які замітки і статї на сю тему згадує в своїм „Обзорѣ“ проф. Францев (напр. — С. Гурбан-Ваянского, N. N., І. Шкультетого і инш.) та й сам приєднуєть ся до того погляду, що

„мадярська офіціяльна статистика давно вже користуєть ся цілком заслуженою сумною славою каламутного жерела, коли річ іде про дати її відносно немадярських народностей; давно вже стало загальновідомим фактом — додає він — що статистика ся основана не на математиці, але на політиці, збудована не на фактах, але на фантазіях найтенденційнійшого характеру“[1]). Анальоґічні погляди висловлюють инші поважні дослідники, що займали ся не-мадярськими народами Угорщини. З такою оцінкою мадярської урядової статистики годять ся не тілько етноґрафи, історики та публіцісти, а й найбільше компетентні в сій справі фаховці-статистики. Так відомий G. Maуг в своїй праці „Statistik und Gesellschaftslehre“ каже: „Що-до угорських списів людности, то зазначуване за рідну мову одної лише з ріжних, уживаних в краю, мов в дійсности в багатьох випадках прибирало характер національного визнаня віри. На сім основані головно успіхи, які виказав в 1890 р. мадярський нарід порівняючи з всіми иншими народами. Було би одначе помилкою сї успіхи пояснювати без жадних застережень етноґрафічними відносинами“[2]).

Др. С. Томашівський більш ніж хто инший потрудив ся для цілковитого скомпромітованя мадярської урядової статистики в попереднїх своїх статях: „Угорські Русини в сьвітлї мадярської урядової статистики“[3]) та „Причинки до пізнаня етноґрафічної теріторії Угорської Руси тепер і давнїйше“[4]), що являють ся ніби підготовлюючими студіями до „Етноґрафічної Карти“. В першій з сих статей подав він основну критику відомої праці P. Balogh-a — „A népfajok Magyarországon“, 1902 р., та збірника статистичних матеріялів, що містять вислїди списа людности в краях угорської корони в 1900 р. — „A magyar koronaországainak 1900-évi népszámlálása“, 1902 р. ч. I. Своїми влучними увагами та вірними висновками, зробленими на підставі докладного розгляду сих видань, автор дуже добре показав, оскілько малу наукову вартість мають де-які дати мадярської урядової статистики що-до угорських Українців-Русинів, зазначуючи при тім, що — „докладне і цілком певне обчислене угорських Русинів може дати тільки систематичний дослїд на живому ґрунтї, передусім добре зорґанізована наукова експедиція“. В другій з згаданих вище статей Др. С. Томашівський доповнює свою критику порівнанем між собою дат урядових конскрипцій 1869, 1880, 1890 1900 р. р. та неофіціяльних відомостей з попереднїх років E. Fé-

[1]) „Обворъ важнѣйшихъ изученій Угорской Руси“, ст. 172.

[2]) Цітуємо з російського переклада прив.-доц. В. Желѣзнова — „Статистика и Обществовѣденіе“, т. II, в. 1. СПб., 1900, ст. 161.

[3]) „Записки Н. Тов. ім. Шевченка“, т. LVI (1908 р., кн. VI) і відб. Його ж: der Wert der offiziellen Statistik („Ruth. Revue“, 1904, 6—11).

[4]) Ibid., т. LXVII (1905 р., кн. V) і осібн. відб.

nyes-a[1]). Статя ся викликана була появою праці Д-ра L. Niederle („Národopisná Mapa Uherských Slováků na zakladě sčítání z roku 1900“) та замітками сього ученого з приводу пороблених йому закидів в надмірнім довірю до мадярської урядової статистики. Др. С. Томашівський подає тут реєстр понад 500 громад головної етноґрафічної теріторії Українців-Русинів (столиці: Спиш, Шариш, Земплин, Уг, Берег, Уґоча, Марамарош) та сусідніх столиць (Ґимир, Боршод, Абауй-Торна, Саболч, Сатмар) — з означенєм, до якої народности зачислювано населенє тих громад в р. р. 1839—1851, 1869, 1880, 1890 і 1900. Порівнанє се приводить його до ще більшого переконаня в тім, що урядові списи людности „не дають вірного образу етнічних відносин у північно-східній Угорщині“ та що „не можна їх брати в основу при означенню етноґрафічної теріторії Угорської Руси“. „Урядові переписи людности 1869—1900 р. р. — цілком справедливо зазначує він, — можуть в тім разї бути тілько другорядними помічними вказівками, натомісць в основу мусять бути положені результати инших студій, головно язикових. Доки се не буде докладно прослїджене, доти не буде можна говорити щось певне про етноґрафічну теріторію Угорської Руси, а тим самим і про число тамошніх Русинів...“ (ст. 15)... „Тепер уже ніхто не стане впевняти, — закінчує автор (ст. 18), — що число угорських Русинів та їх теріторію можна означити на основі періодичних урядових списів людности. Вони можуть тілько бути помічним матеріялом до певного степеня орієнтацийним, а рішати будуть инші матеріяли, яких ще дуже не богато, — історичні, язикові, етнольоґічні й антропольоґічні. Заки буде можна дійти до якоїсь певности, хоч би й релятивної, в означеню числа й теріторії угорських Русинів, буде треба розвязати цілий ряд трудностей, неясностей, ба й суперечностей...“ Такі висновки, до яких прийшов наш автор в своїх попередніх розвідках і до яких не можна не приєднати ся.

Подібні погляди висловлює він і в „Етноґрафічній Карті“[2]), але, не чекаючи того часу коли будуть зібрані зовсім певні відомости про

---

[1]) Сї останні взяв автор з статистичного підручника E Fényes-a — „Magyar országnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapatja statistikai és geographiai tekintetben. Pest, 1836—40 та 1841—44 pp.

[2]) Недостача певного жерела.., при впаній тенденцийности і іґноранції в урядових датах“ напр. була причиною того, що автор не зазначив на українсько-руській теріторії докладно чужих меншостей. „Що-до Мадярів і Словаків (посеред Русинів), то не ставало ніякого крітерія де певність а де фальш у статистиці“ (Ст. 2, прим. 2); „Звісно, що угорська урядова статистика дуже тенденцийна і змагає до постійного зменшування числа Русинів в користь Мадярів і Словаків греко-католицької віри...“ (ст. 3); „...давши віру офіціяльним

цілу Угорську Русь, був змушений класти в основу своїх означень та обчислень дати мадярської урядової статистики[1]), при огляді „островів та кольоній“, майже не уживаючи инших жерел, задля їх браку, крім урядових[2]).

датам“ — каже наш автор про Dr-a L. Niederle — „спорудив автор у значній части, найбільше на словацько-руській межі, цілком фантастичний образ племінних відносин у північній Угорщині...“ (ст. 11); багато разячих суперечностей урядових дат з дійсністю зазначує автор також в своїх оглядах окремих столиць (див. особливо ст. 18, де річ іде про Мадярів грецького обряду („руської віри“) в Уґочі, — „хоч як раз у сих околицях поважну пайку, таких „Мадярів“ треба покласти на рахунок статистичної фікції...“; ст. 19, де — „з огляду на звістну тенденцію“ (урядових дат) автор побільшує з 45,72 до 50% число українсько-руської людности в Бережській столиці; ст. 21, 24, де згадує про статистичні „фальші та фікції“; ст. 23, на котрій зазначає „мало зрозумілий процедер, — записувати цілі простори руські без найменьшого сумніву за словацькі...“ — при останніх двох списах людности, — хоч не зупиняючи ся, правда, за для браку місця, на всіх тих громадах (в столиці Уг), „що в ними статистика робила й робить безнастанні експеріменти“; „мадярський статистачний уряд робив і робить безнастанні фальші при списах людности у некористь Русинів“ — констатує нарешті рішучо в своїм „Загальнім огляді“ (ст. 44; скобки і розстріленя — наші).

[1]) „Головним жерелом для означення етноґрафічних меж — каже автор — мусить бути угорска урядова статистика“. Правда, він не забуває про її наукову вартість: „На жаль одначе, — каже далі, — се жерело дуже непевне. Сю сумну його прикмету добачувано вже давнійше, а в останніх часах достаточні мабуть докази на те подані у моїх спеціяльних статях. З того виходить, що урядовою статистикою можна користувати ся тілько дуже обережно. Мадярські учені уживають її з довірєм, бо вона приладжувана у користь мадярських національно-політичних цілей; окрім мадярських учених вірить сьому жерелови вповні (принаймні що до Русинів) чеський учений Л. Нідерле у своїй етноґафічній карті Угорських Словаків та в окремих статях про словацько-руські межі. З такого довіря виходять просто дивогляди... З усього того випливає, що дослідник не може вірити офіціяльним датам статистичним, мусить користувати ся ними обережно і старати ся контролювати їх иншими жерелами. Всеж таки се основний матеріял при укладаню етноґрафічної карти Угорської Руси (ст. 4—5; розстріленє — наше)...

[2]) „Розумієть ся, — читаємо на ст. 17 при перегляді громад Уґочі — означити руські меншости в мадярських громадах майже неможливо. Аби не зробити великої похибки взято тут за основу спис людности 1900 р. і 1890 та означено руськими всї громади, що такими були подані в обох сих роках“. А на ст. 36-й: „При визначуваню руських колоністів в сих краях майже не можна ужити иньшого жерела як тілько урядової статистики, яка тут очевидно анї трохи не стає певнійшою як усюди“. Одначе — „не маючи можности докладнійше

Очевидно, що ся обставина мусіла некористно вплинути на певність його означень.

* * *

На де-яких жерелах і літературі зупиняєть ся автор на ст. 4—11 своєї праці (розділ „Жерела і література“). Схарактеризувавши поодинокі катеґорії жерел, зупинив ся коротко автор на науковій літературі про Угорську Русь. Зазначує сам тілько новійшу, що до старшої відсилає читача до „Обзору“ Францева, про який говорить: „Понайбільша частина згаданих там книжок, розвідок і статей має сьогодня тілько історично-бібліоґрафічне значіне“. Се, на нашу думку, занадто вже суворий осуд. Докладнійше зупиняєть ся він лише на важнійших мапах, де була означена Угорська Русь, подаючи до їх свої короткі критичні уваги. Ми, розуміеть ся, не надаємо великого значіня повноті сього перегляду, але зазначимо, що можна-б було його поширити ще деякими виданнями. Так напр. ми помітили, що автор проминув: „Карту Венгріи, Галиціи и прилежащихъ къ нимъ земель“ — Срезневського і Ґедеонова (1849) з доданими до неї статистико-етноґрафічними таблицями; „Этнографическую карту славянскихъ народностей“, М. Мірковіча (3 виданя; вид. 3-е — в С.-Петербурзї, 1875 р. — Петерб. відділу „Славянск. Благотвориш. Кимитета“ з додатком брошури А. Будиловича — „Статистическія таблицы распредѣленія Славянъ“); мапу в Petermann-а „Geographische Mitteilungen“ з додатком „Die Hauptstämme der Russen. Begleitsworte zur Karte“ (1878 р., ст. 325)[1]). При дослідах над словацько-українськоруською межею, крім зазначених автором мап L. Niederle і частинної O. Broch-а, можна згадати також уміщену в праці I. Kőrösi — „A felvidék eltótosodása: Nemzetisegi tanulmanyok“, I—III (Budapest, 1898 р.), стару мапу I. Гомолки, V. z Citalů — при ст. „Slováci“ в „Ottův Slovník Naučny“ (також в часописї „Naše Slovensko“, 1908 р.)[2]).

* * *

контролювати і критично провірювати урядові дати, обмежаємо ся переважно на датах 1900 р., вказуючи при сьому й головнійші ріжниці в давнійших означенях, головно на карті Черніґа“. (розстріленя — наші).

[1]) Що-до мапи Де-Воллана, згаданої автором, то вона видана в дійсности 1878-го — таки року в додатку до його брошури „Мадьяры и Національная борьба въ Венгріи“... (СПб., 1877 р.), а не тілько в 1885 р.

[2]) Деякі инші мапи, як напр.: Д. Аітова — „Carte de l'extension du peuple ukraïnien“ для Уг. Руси всїм хибна (Paris. 1908 р.); також в журн. „Ukrainische Rundschau“, 1908 р. № 1; L. Niederle — в його кн. „Slovanský svět“. Zeměpisný a statistický obraz současného slovan-

Цілу працю дра Томашівського можна поділити на два головні відділи. В першім, по „Переднїх замітках“, в яких подані відомости про ґенезу праці та де-які поясненя до тексту й мап, докладно обговорені „Жерела і лїтература“, а далї переглянено саму етноґрафічну теріторію по комітатам і повітам, поділену на 1) „Головну теріторію“ і 2) „Острови та кольонії“. Сї два розділи першого відділу замикає невеличкий „Загальний погляд“ на цілу етноґрафічну українсько-руську теріторію Угощини з де-якими поясненями та замітками. Далї іде „Перегляд громад головної руської теріторії“ та цінний „Покажчик“ українсько-руських назв осель в порівняню до нео-мадярських.

Другий відділ складаєть ся з двох мап: одна мала, — „оріентацийна“, — на якій зазначена ціла Угорщина з показанєм розміщеня українсько-руської людности на теріторії всеї держави, а друга — більша, — „головна“, — на двох осібних аркушах, що містить такі столиці (комітати): Марамарош, Уґоча, Берег, Уг, Землин, Шариш і Спиш — в цілости й повно; Сатмар, Саболч і Абауй-Торна — майже в цілости, але тілько загально; нарештї — Бистриця (Бестерце-Насовд), Гайду, Боршод, Ґимир і ин. — тілько в тих частинах, що межують з згаданими.

Розглянемо кожний з сих відділів та частин, почавши від ґеоґрафічних меж та чисельности українсько-руського населеня в цілій державі й по столицям.

Головна українсько-руська теріторія, себ то-та, де Українцї-Русини живуть компактною, майже одноцїльною масою, простягаєть ся вздовж Карпатських гір пасмом, яке в східній своїй частинї — ширше й більш одноцїльне, а в західній — вужче та повищерблюване, головно словацькими етноґрафічними клинами.

Крайня українсько-руська оселя сього пасма на сходї — Квасниця (в столицї Марамарош), на потоцї тої же назви, (лївій притоцї Руської річки, що вливаєть ся в Вишову). Про те теріторія, заселена Українцями-Русинами, на тій оселї ще не кінчить ся, — вона простягаєть ся ще й далї аж до с. Цибови, положеної в місцї злитя р. р. Цибови та Золотої Бистрицї; але на сїм просторі українсько-руське населенє вже — в меншости (менше, як 25%). На заходї останні оселї головної українсько-руською теріторії з значною українсько-рускою більшістю суть: Липник (87·9%) і Фольварк (94·4%) (в столицї Спиш),

---

stva. S národopisnou mapou slovanstva“. (V Praze, 1910 р.); його ж — в 2-м випуску „Энциклопедіи славянской филологіи“, вид. „Отдѣленія Русскаго яз. и Словесн. Имп. Академіи Наукъ“ (СПб., 1909) і инш., — появили ся вже по відданю працї Д-ра С. Томашівського до друку або й після виходу.

на потоці Липниковій, правій притоці р. Дунайця. І тут також оселі з укр.-руських населенєм (але вже в значній меншости) простягають ся ще й далі на захід; недалеко від закінченя одноцільного українсько-руського пасма зустрічаємо навіть велике (до 2.000 мешканців) село Остурня з 92·57% українсько-руської людности.

З півночи українсько-руське пасмо щільно зливаєть ся з етноґрафічною масою галицьких та буковинських Українців-Русинів.

З полудня виразної ґеоґрафічної межі нема. Можна лише загально зазначити, що більшість головної українсько-руської теріторії лежить над горішніми правобережними притоками р. Тиси та лівобережними — р. р. Вишовою та Руною. Тілько в де-яких місцях на сході українсько-руські оселі переходять на лівий берег Тиси. Крайній північно-західний кут лежить вже в долині р. Попрада.

Межують з Українцями-Сусинами такі народности: Румуни, Мадяри, Німці, в дуже незначній кількости Поляки[1]) та скрізь по селах і містах розкидані Жиди, які признають ся звичайно до ріжних инших народностей.

Що-до адміністраційно-теріторіяльного означеня головної українсько-руської теріторії, то можна зазначити сім столиць (жупаній, комітатів), в яких українсько-руське населенє мешкає в більш-менш значній кількости: Марамарош (Máramaros), Уґоча (Ugocsa), Берег (Bereg), Уг (Ung), Землин (Zemplén), Шариш (Sáros) і Спиш (Szepes, нім. — Zips).

Наведемо тут вибране нами з розділів, що присвячені переглядам окремих столиць (ст. 15—16, 18, 21, 25—23, 30, 32—33, 35), означенє межи головної теріторії самого автора; се означенє є поки-що одиноким по своїй докладности та повноті в науковій літературі:

„Від галицької границі (з сходу) іде ся межа на захід хребтом гір між р. Руськовою і Васиром, доходить до р. Вишови і біжить нею аж понизше Петрови, звідси скручує на північний захід до р. Руни, вхо-

[1]) Про сих останніх так каже автор: „...Отся карта перша, що визначає на Спишу Поляків. Усі дотеперішні мапи знали на їх місци тілько Словаків, так само й урядові переписи. В дійсности в долині Дунайця і в части Попрада живе до 20.000 (яких 9%) людности, що говорить діялектом польської мови. Правда, людей сих з погляду національно-культурного, а ще менше з політичного годі назвати Поляками і вони самі себе мають за Словаків і так подають себе при переписуваню. Такої недостачі свідомости своєї племінної окремішности як в угорських Поляків... нема на цілій Угорщині, тому то — як дотепер стоїть справа — можна було їх зовсім ігнорувати, всеж таки означено їх на сьому місці окремо, тим більше, що головний крітерій був тут язиковий“ („Етн. Карта“ ст. 35).

дить між Коштіл і Вижню Руну, виминаю румунську Нижню Руну та поміж Миковою, Сиготом і Бесерікою Албою переходить на правий бік Тиси, обходить зі сходу і півночи Середню і Нижню Апшу та звертає знов на південь, доходить до Тиси, біжить долї нею, перед с. Ремета перескакує на лївий бік, обходить із півдня се село, а коло впаду р. Тячова переходить знов на правий бік, оминає від сходу і півночи Тячово, Керекгедь і Буштинський Гандал та межи Салдобошом і Вишковим скручує на захід, переступаючи у сусїдню столицю Угочу[1]).

Вийшовши тут на південь від Велятина, розділяє Хижі від Тернавки, Черну від Гудї, Кіральгазу від Текегази, переходить Тису і від Сивлюша скручує на південний схід, обіймає Сасфалу і Гимлівцї та знов іде на північ, відділяє Фекете-Ардів і Чепе від Сасфалу і Гетеня, обіймає з полудня Чуму і переступає третій раз Тису, обходить з заходу Шашвар, зі сходу Фанчику, з заходу Матьфалву й Егреш та звідти прямує на північ до р. Боршови коло впади Іршави і дальше біжить долї рікою аж до впаду Салви, тут вступає у Бережську столицю[2]).

В Бережській столицї межа починаєть ся від Боршови, коло впаду Салви на північ, полишає на боцї Береги і Нове Село, відділяє мадярський Форнош від Фогараша й Лалова, обіймає зі сходу й півночи нїмецькі громади: Березинку, Нїм. Кучову й Керепець, звертаєть ся на захід через Мункачів, обіймає з півночи і сходу нїмецькі: Варпаланку і Павшин, дальше на південний захід,

---

[1]) На північ від сїеї лїнії всї громади переважно або чисто руські окрім одної мадярської і двох нїмецьких. По противному боцї сеї межі живуть Румуни, а тільки в чотирьох місцях всувають ся між Русинів і Румунів більші мадярські громади, й одна переважно нїмецька. Ся головна межа єсть рішучою тільки на малому просторі до повітів ізянського і шугатажського. Понайбільше на південь від головної межі розтягають ся ширше або вузше мішані полоси: румунсько-руська по правім боцї горішньої, а лївім середньої р. Вишови, в басейнї долїшньої р. Апшицї, Тиси між Сиготом та Довгополем і р. Сапницї; мадярсько-руська в Коштілї, Сиготї, Довгополи, та в околицї Тячового і Вишкового; нїмецько-руське коло Гути.

[2]) До сеї головної межі притикають мішані полоси румунсько-мадярсько-руська у Тернавцї, мадярсько-руська у Текегазї, Гудї, Сивлюшї, Фекете-Ардові, та на просторі від Батара по Керестур (окрім Петерфалви й Тівадара) вкінцї у Фекете-патаку й Шаланках. Найчисленнїйше виступають Русини у 3 перших полосах. Поза тими мішаними теріторіями малї громадки Русиніз розсипані скрізь по громадах західньої части комітату серед мадярської людности аж по Тур-Теребеш, звідки сї колонії переходять у сусїдній Сатмар.

обіймає з полудня Ґоронд та перед Барнасовом звертаєть ся до півночи, доходить до Латориці і біжить долї рікою аж до місця, де р. Стара впадає, а звідти на північ в Ужську столицю[1]).

В Ужькій столиці головна межа іде від місця злуки р. р. Латориці і Старої на північ поміж потоками Циганським і Солотвинським, обходить від сходу й півночи Хомець, скручує на захід, відділяє Часловець від Коритнян і знов звертає до півночи, полишаючи на ліво мадярські громади: Гомок, Кетергень, Мінай на Радванку і Унгвар, обходить від заходу Доманинцї і Оноківцї, дальше поміж річкою Крикавом і Стровою іде до півночи, полишаючи на боці словацьку Гуту, потому звертаєть ся до заходу поміж потоками Липовцем і Собранецьким, обходить від заходу Гоньківцї та Хлївище, доходить до границї комітата при жерелї Рибницького, обходить з півночи словацьке Гамре і знов відразу повертає до полудня, щоб забрати руську Порубу й опісля ще раз скрутити на північ до комітатської границї[2]).

З Уга етноґрафічна границя переходить в Землинську столицю: вступає вона на західній межі снинського повіта і на півночи від Валашківцїв скручує до північного сходу, обходить від сходу та півночи Снину і знов добігає повітової межі над р. Удавою, звідси вихиляєть ся до південного заходу аж по Лаборець, забираючи руські Машковцї і Дедачовцї і повертає назад на Удаву понизше Папина й обходить з півночи се село, звертає на захід понизше Рокитова, Берестова, Руської Кайнї, Рогожника, Пискорівцїв, Грабівця, обходить від сходу і півночи словацькі: Петейовцї і Туряни та біжить назад долї р. Ондовою, перед слов. Трепцем повертаєть ся до заходу, займає руські села: Детрик і Петківцї та

---

[1]) На головній руській теріторії єсть 6 німецьких островів, 1 мадярський й 1 словацький. Переважно мадярським єсть теж Мункачів. Руський острів на мадярській теріторії тілько 1 (з Квасовом — 2). На цілім просторі нема рішучої границї руської людности, але притикає широка полоса мішана, в серединї німецько-руська, по краях мадярсько-руська; між руську і німецьку теріторію всуваєть ся мала мадярсько-русько-німецька теріторія — Мункачево.

[2]) До сеї головної межі притикають мішані полоси: мадярсько-руська від Часловця і Хомця до Латориці, така сама на просторі між Ужгородом, Концгазою і Дармою; дальше словацько-руська полоса коло Пинковцїв і Німецького — сильно перемішана з попередньою; так само на верхівях Рибницького і Порубського; окрім того єсть два мішані острови, у Кристах і Гажинї, в яких одначе Русинів небогато. Розумієть ся, що малими громадками розкинені вони й по инших мадярських і словацьких громадах, які одначе статистика мало де зазначає.

повисше Скрабського горі рікою Топлею входить у Шаришську столицю[1]).

Головна руська межа у Шаришській столиці дуже крута: над Топлею виходить із Землинської столиці, біжить горі Топлею, займаючи на правім боці Влачу, а полишаючи на лівім боці словацькі: Мичаковці, Гіралтовце, Брезов, Ласців, Маргань, Кучин, Куриму, Дубину, Грабовець, звідси скрутом обіймає з півночи Гажлин і знов доходить до Топлї понизше Біловежи, звідси іде на північ, полишаючи словацькі: Бардієвську Нову Вес, Длугу Луку, Зборів і Шмільно, дальше скручує на захід, перетинаючи р. Яругу. В сьому місци можна покласти край суцільній етнографічній теріторії Угорської Руси. Тут війшли ся вони клином при самій державній границї. Трохи дальше руська теріторія розширяєть ся знов до полудня. Межа іде наперед попід Стебник, Тварижці, повисше Ґаболтова; звідси повертаєть ся на південь, перетинає Топлю на заході від Тарнова, іде правим боком р. Солотвини, займаючи і руське с. Криве, а коли доходить до водного розділу р. р. Топлї, Секчова іТориси, сходить у басейн Секчова і забирає там чотири близькі до себе руські громади: Завадку, Ґералтик, Жатківці, Городиско, дальше іде в напрямі західнім у басейнТориси, понизше Шоми, Яковян, обіймає з заходу Ганиґівці, а з півночи словацькі Лучку і Каменицю, дальше розділом води Попрада іТориси, забираючи над сею останньою два горішні руські села: Штельбах і Блажів, та тут переступає у Спишську столицю[2]).

З Шариша у Спиш головна етноґрафічна межа входить на вододілї Гернада іТориси, розділяє Ольшавицю від Брутовців, обіймає Подиреч і скручує до заходу, обіймаючи долину верхньоїТориси входить у басен Попрада, забираючи з над Ломницького потока руське село Годермарк, а з над Якубянського п. Якубяни, повертає назад у Шариш, обходить від сходу знаний нам словацький острів над Попрадом (3 громади), повертає знов на захід до Попрада і спишської границї повисше Матисової, біжить понизше Орябини і Камінки,

---

[1]) На тій руській теріторії єсть словацька група коло Стропкова. Мішані, словацько-руські полоси, є у Длугих, Папині, Непині, Петрівцях, Пакастові і Голчиківцях. На словацькій теріторії єсть окрема руська група з 3 сіл, до того 2 близші собі і 2 одинокі руські острови серед Словаків, а 1 серед Мадярів.

[2]) Мішана словацько-руська полоса виступає в кількох місцях: Мичаківці, Ласців, Кручів і Моргань, Шмільно, Ганичівці, Кривяни, Липяни та у словацьких островах яких єсть 4 (а 5 громад). Руських островів єсть 4 (а 5 сіл).

перескакує у басейн Дунайця, загортаючи два крайні руські села над р. Липниковою і, не доходячи самого Дунайця, повертає через границю на галицький бік, щоб захопити тут крайні руські села: Шляхтову, Чорну і Білу Воду, повернути назад у Спиш, виминути з полудня русько-польський Пільгів і понизше Мнишка (польсько-руського) перейти на правий бік Попрада у Галичині, в напрямі Н. Санча і Грибова.

* * *

При першім погляду на головну українсько-руську теріторію звертає на себе увагу факт, що викликує ріжні гадки й припущення: ціла вона з усіх сторін (крім, розумієть ся, північної, — де зливаєть ся з такою ж суцільною етноґрафічною теріторією Галичини і Буковини) оточена островами українсько-руського населеня. В деяких оселях Українці-Русини — в досить значній кількости, а іноді навіть складають абсолютну більшість. На великім просторі побіля головної теріторії розкидані також оселі, людність яких хоч по офіціяльним відомостям і не послугуєть ся українсько-руською мовою, але — греко-католицької, с. т. „руської“ віри. Над останнім фактом застановляли ся вже не-раз багато дослідників, а де-які з їх готові були навіть все населене „руської“ віри валічувати до Українців-Русинів (Орлай, Fényes, Д. Зубрицький і ин.), хоч се остане являєть ся вже очевидною пересадою, бо факт належности до „руської“ віри також і неукраїнсько-руського населеня не підлягає сумніву.

Автор прихиляєть ся до тої думки, що значна частина людности „руської“ віри зпоміж Мадярів — „без сумніву — колишні Русини навіть і по мові“ та що „загалом беручи, сей „руський“ обряд — то документ давнійшої колонізації руської людности з гір і підгіря на доли...“ (ст. 19). Натомість гр.-католиків на руській масовій теріторії рішучо відносить до Українців-Русинів[1]). При чужих теріторіях робив се автор тілько іноді та занадто вже обережно, — хоч факти говорять не-раз дуже красномовно про ті етнічні таємниці та несподіванки, які криє в собі теріторія Угорщини; так напр. (про се згадує автор) д. В. Гнатюк відшукав під-час своїх екскурсій в південній Угорщині села з 400—500 д. українсько-руського населеня (в незначній меншости, яке урядово

[1]) Див. напр. ст. 14, де, зазначивши, що — „майже у кождій громаді (Тисянського повіту, Мараморської стол.) бачимо більше греко-католиків, аніж Русинів“ (по урядовим відомостям), уважає, що „в тих околицях обі ті катеґорії ідентичні“ (про те, що і в де-яких инш. місцевостях частину греко-католиків треба відносити до Українців-Русинів, каже автор і на инших сторінках своєї праці: див. напр. 17, 18 і т. д.).

не було означене за руське (Семлак, Nemetpereg і ин. — див. ст. 41, прим. 1). Такого роду факти дають нам підставу припускати, що й біля самої межі головної теріторії може найти ся не мала кількість недогляненого досі українсько-руського населеня не лише по вірі, а й по мові та иншим етнічним прикметам.

Особливо сумнівною завсігди була та частина останньої, що відділює словацьку етноґрафічну теріторію від українсько-руської, — т. зв. „словацько-руська“ межа. Як відомо, питанє про сю межу було предметом жвавої діскусії між дослідниками словацько-чеськими, українськими, російськими і иншими, дотепер не перестає цікавити їх та має обширну літературу. Для виясненя сеї межі автор старав ся зробити все, що міг. Але сам признає, що докладно розмежовати Русинів і Словаків на основі дотеперішніх матеріялів поки що годі (ст. 23, 44). В результаті означає автор, окрім громад безсумнівно руських і безсумнівно словацьких, ще поважне число руських непевних (на мапі відділені вони тонкою рожевою смужкою) [1]). На періферії головної теріторії нараховуєть ся таких непевних громад 21, окрім островів серед Словаків. На нашу думку не на все, що признане автором за словацьке, можна згодити ся. Се насамперед треба сказати що-до теріторії т. зв. „Сотаків“ [2]). З порівняня мапи O. Broch-а (доданої до його „Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze in östlichen Ungarn“. Kristiania, 1897) з мапою Д-ра С. Томашівського бачимо, що напр. „сотацькі“ села: Корумлю, Колібабовці, Петровці, Гуту, Гусак автор відносить цілком до словацької теріторії, хоч погляд O. Brocha й инших учених не можна уважати вже загально-принятим, а питанє про „Сотаків“, „Словяків“ і взагалі словацько-українськоруське пограничє вже розвязаним [3]).

За останні роки одною з найбільше солідних праць що-до словацько-української межи була праця S. Czambel-я [4]). З нею годить ся й Dr. L. Niederle в своїм „Обозрѣніи современнаго славянства“. Ріж-

---

[1]) Шкода тілько, що в тексті не дано на се окремого поясненя.

[2]) Термін „Сотаки“ уживаємо тут в тім значіню, як його розуміє O. Broch, годячи ся також з д. В. Гнатюком, що назвою сею не треба обнімати усіх т. зв. „Словяків“.

[3]) Пригадаємо напр. погляди на се д. В. Гнатюка (В рецензії на згадану працю O. Brocha — в „Записках Наук. Тов. ім. Шевч.“ т. XL, в ст. „Русини Пряшівської епархії і їх говори“ — ibid., т. XXX—XXXVI і ин.), А. Будиловича — в ст. „Къ вопросу о племенныхъ отношеніяхъ въ Угорской Руси“ („Живая Старина“, 1903 р. вып. III) і ин. Взагалі більшість дослідників не робить рішучих висновків що до сеї переходової теріторії.

[4]) S. Czambel. Slovenská reč a jej miesto v rodine slov. jazykov, I. 1. (Turč. Sv. Martin, 1906).

ниці між S. Czambel-ем і Др. С. Томашівським, оскілько ми могли помітити, заходять головно що до отсих осель (перший їх уважає словацькими, а останній — непевними: Підгородє (Tibaváralja), Хлївище (Hegygombós), Гоньківці (Alsóhunkócz) і Конюш (Unglovasd) — в столиці Уг; Петківці (Petkes), Рогожник (Грожник, Рожник, Barátlak), Зубне (Tölgyeshegy) — в стол. Земплин; Дуплин (Bányavölgy), Тишинець (Тесінець, Tizsény), Влача (Balazsi), Полянка (Фулянка, Fulyán), Громош (Кормош, Grömos)[1]), Клембарек (Kelembér), Пусте Поле (Пуста Полька, Висланка, Pusztamező) — в Шаришській столиці; Подпроч (Попроч, Lazonpatak), Кремпах (Lublókorompa) — в Спишській столиці.

* * *

Крім семи північно-східних столиць, що творять головну українсько-руську теріторію, та примежних частин інших, про котрі ми згадували вже, українсько-руське населенє розкидане ще й по инших столицях Угорщини, переходячи аж на правий бік Дунаю. Не багато зазначує Др. С. Томашівський островів, що мають українсько-руську більшість: 1 — у Сатмарі, 1 (сумнївний) — у Боршоді, 2 — у Бач-Бодроґу та 1 — у Славонії. Але опріч таких островів українську-руську людність знаходимо також в багатьох селах з чужою більшістю — переважно дрібними ґрупами. Урядова статистика з 1900 р. знає лише 18.903 ч. Українців-Русинів в сій частині Угорщини, але, по думці автора, сю цифру сміло збільшити можна на 2—3 тисячі. Одначе й таке збільшенє здаєть ся нам ще далеким від дійсности. Я зазначив вище, що автор, котрий для головної теріторії мав деякий матеріял для контролюваня та доповненя урядових статистичних дат, — тут лишаєть ся вже майже з самими останніми. Порівняня з давнійшими датами та означеними, головно — з Czoernig-ом, мало допомогає, хоч і дає іноді дуже важні вказівки та разом з иншими данними підставу думати, що число, на яке побільшує Др. С. Томашівський урядові цифри, — рішучо за-мале.

Вже наперед можна припускати, що, при знаній тенденції мадярської статистики, українсько-руські меншости особливо тут, — на чужій етноґрафічній теріторії, серед чужомовної більшости, не могли бути точно зазначувані при урядових конскрипціях. Не мало мабуть Українців-Русинів також і між греко-католиками, досить численними тут в де-яких околицях.

На те, що припущеня про більшу кількість українсько-руського населеня по-за головною теріторією не належать до не зовсім безпідстав-

---

[1]) Тут, по словам автора, — „значне число Словаків“ (ст. 32).

них фантазувань, вказують, крім згаданих вже вище відкрить д. В. Гнатюка під-час його екскурсій[1]), ще й инші факти, зазначувані автором.

Так напр. деякі громади в столицях Сатмар, Саболч, Абауй-Торна, Боршод, що нині по офіціяльним відомостям зовсім не мають українсько-руської людности, згадує Czoernig як українсько-руські (в 40-их рр. XIX в.). Конскрипція 1715—20 рр. також зазначує де-які громади як заселені в тих часах Українцями-Русинами. Відомий A. Szirmay, добре обзнайомлений з місцевими відносинами, згадує також про села в Сатмарі, які в його часи (1809) мали українсько-руський характер. На українсько-руське населенє де-яких осель вказують також топоґрафічні назви, що походять з слова „orosz“ (не є виключеним, що їх людність могла і до наших часів заховати свої етнічні прикмети).

Всї сї та їм подібні факти автор добре знає і їх наводить. Особливо багато населеня „руської“ віри зазначує він в комітатах Сатмар, Саболч, Абауй-Торна, Боршод, Гайду і ин. В Саболчі напр., по його відомостям, — до 19.7% всього населеня належить до сеї конфесії.

На поміч наведеним обставинам приходить і сама мадярська урядова статистика: те ніби незвичайно швидке заникане українсько-руської людности, яке можна сконстатувати на основі порівняня вислїдів конскрипції 1900 р. з попереднїми, в такім занадто вже прискоренім темпі трудно допустити. Напр. в стол. Сатмар в 1890 р. зазначено — 1343 ч. Українців-Русинів, а в 1900 р. вже тілько — 279, в стол. Саболч в 1890 р. — 596, а в 1900 р. вже тілько — 156 і т. д. В своїм огляді автор згадує також не-раз місцевости, в яких попередні конскрипції та дослїдники зазначували українсько-руську людність, а по новійшім офіціяльним відомостям її нема там зовсім. Трудно допустити, щоб всї такі попередні офіціяльні й неофіціяльні відомости були лише помилками або щоб українсько-руська людність в тих місцевостях вже вся без останку винародовила ся.

Перегляд столиць по-за головною українсько-руською теріторією, зроблений Др. С. Томашівським, опертий мало що не зовсім на конскрипції 1900 р., не може дати цїлком точних і повних відомостей про всї дрібні кольонії й кількість Українців-Русинів в сїй частині Угорщини (поза згаданими в горі семи комітатами). На основі перегляду

---

[1]) Крім згаданих нами вище 400 д. у Семлаку, 500 — у Németpereg-у, знайшов він в тійже полудневій Угорщині 50 д. — в Ópécska, 50 родин — у Fönlak, коло 10 родин — в Kalácsa; а між тим урядова статистика зовсім не знає Українців-Русинів в сїх громадах. Инші села, як напр. Пенейслек у Сатмарі то-що, котрі урядово означені як мішані, в дійсности знайшов д. В. Гнатюк чисто-українсько-руськими.

автора можемо зазначити лише отсї місцевости, де зустрічаєть ся українсько-руське населенє:

1) Сто́лиця Сатмар — по-над 22 громади[1]). 2) Саболч — понад 5 громад[2]). 3) Бігар — по-над 6 громад[3]). 4) Абауй-Торна — по-над 6 громад[4]). 5) Боршод — по-над 5 громад[5]). 6) Гайду — 1 громада[6])

(В стол. Ґимпр — 3 громади греко-католицького обряду[7]); їх автор уважає за колишнї українсько-руські кольонії, хоч, по його ж відомостям, мова населеня — вже чисто-словацька.)

Словаччина (північно-західня Угорщина): 7) Прешбурґ — 1 громада[8]).

Семигород (на схід від Тиси): 8) ст. Гуняд — 5 громад[9]). 9) ст. Бистриця-Насовд — 7 громад[10]). 10) ст. Сольнок-Добока — 3 громади[11]). 11) ст. Гаромсейк — 2 громади[12]). 12) ст. Чік — 2 громади[13]). 13) ст. Торда-Араньош — 2 громади[14]).

Південна Угорщина: 14) ст. Крашов-Сирень — понад 7 громад[15]). 15) ст. Арад — 5 громад[16]). 16) ст. Темеш — 4 громади[17]). 17) ст. Торонтал — 1 громада[18]).

---

[1]) А саме: Велика Баня, Шаркиз, Араньош-Медьеш, Шаркиз-Уйлак, Йовжефгаза, Шар, Рожаль, Сатмар-Нейметі, Парасня, Овпалї, Фабіянгаза, Держів (Держ), Нїр-Часарі, Ґебе, Нїр-Вашварі, пуста Терем, Пенейслек, Годас, Конторяноші, Матейсалка, Порчалма і инші (де українсько-руське населенє є в дрібнїйших кількостях — особливо в північній та західній частинах сто́лиці).

[2]) Ніліш, Лугош (Nyirlugos), Батор (Nyirbátor), Ачад (Nyiracsád), Марія-Повч „та у дрібнїйшім числї скрізь по комітатї, найбільше вздовж західньої і південної границї.“

[3]) Пішкольт, Ейршелїнд, Вел. Варадин (Nagyvárad), Чаналош, Ротарешт, Сомбатшаг і в инш. (особливо -- коло Сатмара і Самболча).

[4]) Модьорошка, Кейть, Сольнок, Кань, Кральовцї (Kiralynép), Кошицї (Kassa, Kaschau).

[5]) Ірота(?), Вислава (Viszló), Ракаца, Ґалвач, Мішкольц „та ще останки в деяких громадах над р. Шайо.“

[6]) Ґайлудороґ, — „який майже увесь греко-католицький.“

[7]) Вернар, Тельгарт-Шумяц. [8]) Лошонка.

[9]) Banicza, Lupeny, Petrilla, Zsilyvajdejvulkán, Nuksora.

[10]) Borgóbesztercze, Kisdemeter, Romuli (Стрімба), Kosna (Тадошкані), Majer, Óradna, Újradna.

[11]) Felsöpusztaegres, Széplak, Szamosújvár. [12]) Kovászna, Раполц.

[13]) Csikgyimesbükk, Csikszentmarton.

[14]) Mezökök, Berkes (Фрона).

[15]) Doklin, Románbogsán, Szkeus, Veczeháza, Stajerlakanina, Resiczabánya, Romanresicza і ин.

[16]) Szemlak, Трояш, Arad, Németpereg, Ópécska.

[17]) Temesrékás, Versecz, Fönlak, Kalácsa. [18]) Bégaszentgyörgy.

Між Дунаєм і Тисою: 18) ст. Бач-Бодроґ — по-над 18 громад [1]).

Південно західна Угорщина: 19) „Майже нема", але в Будапешті записано 133 д., а з військом — 176 (ся цифра без сумніву за-мала).

Хорватія і Славонія: 20) Жупанія Срєм — по-над 23 громади [2]). 21) ж. Пожега — 2 громади та в невеликій кількости в иньших [3]). 22) ж. Віровітіца — по-над 1 громада [4]). 23) ж. Беловар — 1 громада [5]).

З сього перегляду бачимо, що кількість громад, в яких є українсько-руська людність, і по-за північно-східними столицями представляєть ся досить поважно навіть по урядовим відомостям. Правда, за невеликими виїмками, українсько-руське населенє здебільшого виносить лише незначний процент, але безперечно дійсна його кількість значно перевисшає ту, яку міг сконстатувати автор. Подані автором числа треба уважати лише за більше чи менше приблизні, а вказані автором місцевости лише за орієнтаційні вказівки для дальших дослідів.

* * *

Число всіх угорських Українців-Русинів Др. С. Томашівський означує „більш-менш на 500.000 душ". Отже, в порівняню до поданого їм в статї „Угорські Русини в сьвітлї мадяр. уряд. статистики" (443.692 д.), бачимо значне підвисшенє. На наш погляд — й ся нова дата не є безсумнївною та мусить не досягати дійсної кількости: вияснене останньої ще й тепер є одним з трудно здійсниних desiderata. Точне обчисленє кількости угорських Українців-Русинів, не кажучи вже про багато ріжних несприяючих обставин, можливим стане лиш по розвязаню і висвітленю цілої маси ріжних спірних етноґрафічних питань теріторії Угорщини, тісно сплутаних з питанями культурно- і політично-національного характеру та затемнених ними.

Вище ми наводили вже де-які обставини і чинники, які дають нам підставу сподївати ся значно більшого числа українсько-руського населеня, анїж те, яке подає урядова статистика і навіть Др. С. Томашів-

---

[1]) Bácskula, Óverbász, Ujverbász, Torzsa, Cservenka, Kiskér, Gyurgyevo, Goszpodincze, Nádaly, Zsablya, Csurog, Bácsszenttamás, Filipova, Lality, Pivnicza, Kishegyes, Bajsa, Ókér.

[2]) Нештін, Шаренград, Мітровіца, Дівош, Грк, Лачярак, Бачинцї, Беркасово, Шід, Моровичь, Ямена, Ліповац, Ґібарац, Вашіца, Чаковцї, Міклушевцї, Янковцї старі, Сотін, Вуковар, Рачіновцї, Врбаня, Раєво село, Карловцї і б. ин.

[3]) Каніжа, Гарчін і ин. [4]) Пішкоревцї і ин. [5]) Кріжевцї (Kőrös).

ський. Треба згадати також ті, які при відповідних умовах повинні ще більше сприяти дальшому зростови українсько-руського населеня, а й тепер вже вказують на потребу побільшити подавані досі дати. Сюди належать: 1) природний приріст українсько-руського населеня, який в українсько-руських околицях навіть по відомостям урядової статистики є найбільшим в цілій державі; 2) іміґрація населеня з Галичини та Буковини, яка помічаєть ся від найдавнійших часів; 3) тенденції і заходи до поліпшеня економічного становища українсько-руського населеня, а — в наслідок того — зменшенє еміґрації з краю, менша смертність і т. д.; 4) зріст національної свідомости і підвисшенє культурного рівня угорських Українців-Русинів: національна несвідомість і низький культурний рівень часто ведуть до того, що напр. назву „мадяр" ідентифікують вони з назвою „угорський горожанин", означаючи нею свою приналежність до угорської (мадярської) держави (Magyarorszag), а ся і подібні обставини незвичайно утруднюють досліди етноґрафа та етно-статистичні обчисленя[1]). Одначе багато ріжних фактів та й звичайна льоґіка дають нам підстави сподівати ся в будуччині значного зросту свідомости і культурности угорської українсько-руської людности; 5) Українці-Русини на Угорщині належать крім греко-католицького визнаня ще й до инших (урядова статистика зазначує також Українців-Русинів між римо-католиками, православними, лютеранами, кальвінами, унітаріями, мозаїстами і инш.), а приналежність ся, як відомо нам також і з власних спостережень, дуже часто, дякуючи несвідомости населеня, сполучуєть ся з перенесенєм на дану ґрупу (і навіть її мову) назви репрезентуючої те чи инше визнанє народности, хоч би з погляду етнічного та ґрупа й не відріжняла ся нічим иншим від своїх іновірних одноплеменників (Подібне явище що-до „руської віри" вже помічене було, як відомо і як ми згадували, багатьма дослідниками). Досліди над населенєм Угорщини можуть відкрити не мало Українців-Русинів також серед населеня не-„руської" віри.

Правда, з другого боку, сконстатовано також факти, що вказують, здавало ся-б, на противні тенденції. Сюди належить напр. та (зазначена конскрипцією 1890 р.) обставина, що, звичайно, більше одиниць опускає українсько руські околиці, аніж до їх прибуває; що взагалі — еміґрація

[1]) В дійсности та чи инша етнічна маса, що з формального погляду здаєть ся або й є зденаціоналізованою та признаєть ся під впливом тих чи инших обставин до иншої народности, — з етнічного погляду все ж таки зостаєть ся незмінною, коли тілько заховує свої питомі, оригінальні етнічні прикмети; а се як-раз ми помічаємо дуже часто на Угорській Руси.

по-за межи держави з українсько-руських околиць зростала поки-що в більшій мірі і була значнійшою, аніж напр. з околиць мадярських та румунських; що, не дивлячи ся на найбільший процент дітей, Українці-Русини по 30-м році житя уступають своє першенство иншим і т. д. Але такого роду і їм подібні факти не завсігди можуть свідчити про зменшене загальної кількости українсько-руського населеня (напр. еміґрація зарібкова тілько тимчасово зменшує кількість населеня в державі, еміґрація з українських околиць може не виходити по-за межі держави і т. п.). Здебільшого ж сї явища пояснюють ся також обставинами тимчасовими або випадковими (матеріяльний підупад населеня наслідком особливих напр. — стихійних причин, часова непристованість до нових інтенсивних форм господарства, слабий розвиток промисловости, низький культурний та просвітний рівень і т. п.).

Офіціяльна статистика 1900 р. подає в цілій Угорщині лише 429.447 Українців-Русинів або 2,2% людности всеї держави. Порівнане з числом, добутим Др. С. Томашівським, як бачимо, показує значну ріжницю.

Що-до людности, замешкалої в громадах з українсько-руською більшістю, то на першім місці треба поставити що-до загальної кількости, замешкалої в сїх громадах, Марамарош, — найбільше українсько-руську столицю Угорщини. За ним ідуть: Берег, Уг, Землин, Шариш, Уґоча, Спиш і, нарешті, — столиці по-за головною українсько-руською теріторією. З останніх найбільші числа показують: Бач-Бодроґ, Сатмар, Срем і Боршод. В столицях Марамарош і Берег Українці-Русини — в абсолютній більшости (57,1% і 54,1%) (по офіціяльним відомостям — тілько в Марамароші, в Березї — лише в репятивній); в Уґочі, Угу, Шариші — перевисшають 25% всього населеня (44.9%, 44.5%, 27.8%), в инших — не досягають 25%.

В результаті своїх дослідів Др. С. Томашівський дає тілько приблизну цифру для українсько-руського населеня а не точну кількість усїх одиниць. При оглядах столиць він не завсігди подає кількість українсько-руського населеня в тій чи иншій громаді по своїм обчисленям, обмежуючи ся іноді показанем лише процентового відношеня українсько-руського населеня до иншого, часто не роблячи навіть і того, а тілько загально зазначуючи національний характер громади. Та автор часто не уважає навіть потрібним при кождім селї цілком докладно зазначувати, на підставі яких жерел він виправляє урядові статистичні дати та робить ті чи инші свої припущеня. Дуже часто подибуємо напр. такого роду реченя: „...В инших громадах статистика майже не показує Русинів. Їх певної нема у більшім числї“..., або — „...Гурт Русинів мусить бути у Га-

лчиківцях (урядово тільки 2!), а вже без сумніву мусять вони бути у тих словацьких громадах, що всунені у руську теріторію, хоч урядово їх там майже цілком нема...“ etc. etc... Подібні домисли і присуди, очевидно, не можуть мати особливого переконуючого значіня.

Подана в розділі „Загальний погляд“ таблиця має дати понятє про чисельність українсько-руського населеня та його розміщенє в окремих столицях Угорщини. В 1-й рубриці сеї таблиці означено число населеня, що живе в громадах з українською більшістю тої чи иншої столиці (себ-то, в тім числі і не-українсько-руське)[1]; в другій рубриці — число населеня в українсько-руських островах (за „острови“ уважає автор також тільки ті громади або ґрупи громад, де Українці-Русини — в більшости); додавши до числа населеня громад з українсько-руською більшістю число населеня чужих „островів“, розкиданих серед збитої українсько-руської маси та відчисливши звідси число населеня українсько-руських „островів“, положених серед збитої чужої маси тої чи иншої столиці, виводить автор число населеня тої частини столиці, яку відносить до головної теріторії, а далі й число населеня цілої головної теріторії (3-я рубрика таблиці містить дати про число населеня, громад, морґів в „чужих островах“ а 4-та — в частинах комітатів, що належать до головної українсько-руської теріторії).

На основі поданих автором матеріялів подаємо низше дві таблиці: в 1-й — число населеня (в тім — і чужоплеменного) в громадах з українсько-руською більшістю та в чужих островах на головній українсько-руській теріторії, додаючи для порівняня цифри урядової статистики про кількість уживаючих українськоруської мови та греко-католиків; в 2-й — кількість населеня в громадах з українсько-руською більшістю по-за головною теріторією.

Повторяємо, що сї дати можуть бути лише вказівками та помічним матеріялом до міркуваня про дійсну поголовну кількість українсько-руської людности.

---

[1]) Подане там же число громад і кількість занятих ними морґів також відносить ся тільки до таких громад, себто — з українсько-руською більшістю. Нагадаємо, що докладний огляд Угорських Українців по комітатам на основі конскрипцій 1890 і 1900 з поправками дав автор давнійше у цитованій статі „Угорські Русини в світлі урядової статистики“.

I. Головна українсько-руська теріторія.

Столиці:		По обчисленю Д-ра С. Томашівського						По урядовому обчисленю			
		в громадах з українсько-руською більшістю		в чужих островах		в межах головної українсько-руської теріторії		Українців-Русинів		греко-католиків	
			%		%		%		%		%
Марамарош ...	громад	98	62	3	2.3	101	64.3	—	—	—	—
	людей	173.986	56	3.309	1.1	177.295	57.1	143.621	46.39	220.817	71.3
Берег	громад	161	66.2	7	2.8	168	69	—	—	—	—
	людей	108.968	52.3	3.834	1.8	112.802	54.1	95.308	45.72	103.261	49.5
Уг	громад	90	43	—	—	90	43	—	—	—	—
	людей	68.165	44.5	—	—	68.165	44.5	55.742	36.37	83.936	54.76
Шариш	громад	139	36.5	5	1.3	144	37.8	—	—	—	—
	людей	46.222	26.6	2.166	1.2	48.388	27.8	33.988	19.48	53.434	30.63
Землин	громад	125	27.7	3	0.6	128	28.3	—	—	—	—
	людей	45.152	13.8	3.044	0.9	48.196	14.7	34.831	10.62	101.053	30.81
Уґоча	громад	33	47	—	—	33	47	—	—	—	—
	людей	37.461	44.9	—	—	37.461	44.9	32.721	39.27	52.417	62 91
Спиш	громад	15	6.9	1	0.5	16	7.4	—	—	—	—
	людей	12.472	7.2	515	0.3	12.987	7.5	14.333	8.30	22.189	12.89
Разом	громад	661	4.9	19	0.1	680	5.0	—	—	—	—
	людей	492.426	2.54	12.868	0.06	505.294	42.6	410.544	28.72	637.107	44 57

II. По-за головною українсько-руською теріторією.

Столиці		По обчисленю Др. С. Томашівського	
		В громадах з українсько-руською більшістю всього населеня	%
Берег	громад людей	1 284	0.4 0.1
Шариш	громад людей	5 1.773	1.3 1.0
Земплин	громад людей	7 2.857	1.5 0.9
Спиш	громад людей	7 7.983	3.2 4.6
Сатмар	громад людей	1 1.385	0.5 0.3
Боршод	громад людей	1 341	0.5 0.1
Бач-Бадроґ	громад людей	2 9.188	1.5 1.2
Срем	громад людей	1 1.054	0.6 0.2
Разом	громад людей	25 24.865	0.2 0.1

По урядовим обчисленям всїх Українців-Русинів в державі в 1900 р. було 429.447 (без війська — 427.825), себ-то 2,2% всеї людности. З того числа:

в північно-східних столицях — 410.544 (без війська — 409.392) або 28,72% (без війська 28,8%);

в Хорватії і Славонії — 4.673 (без в. — 4.666), або 0,2%;

в Семигородї — 1.267 (без в. — 1.265), або 0,1%;

в південно-східній Угорщинї — 1.120 (без в. — 1.101), або 0,1%;

на великій низинї — 10.956 (без в. — 10.875), або 0,2%;

в т. зв. Половеччинї (Palóczföld) — 638 (без в. 315);

в Словаччинї — 139 (без в. — 123);

за Дунаєм — 62 (без в. — 42).

* * *

Нам лишаєть ся кількома словами згадати ще „Перегляд громад головної руської теріторії“, „Покажчик“ назв громад та, нарештї, самі мапи.

В „Перегляді“ — „подано передусім всї переважно-руські громади, дальше — всї ті, де Русини живуть в поважнїйшім числї“ (ст. 47), але — тілько для семи північних комітатів. „Перегляд“ складаєть ся з ряду таблиць, в яких зазначено загальне число людности в окремих громадах і столицях, рідну мову їх населеня та віру. Таблиці сї безперечно будуть дуже корисними для тих дослїдників, що хотїли би заняти ся дослїдами над українсько-руським населенєм на місцї і сконтролюванєм дат урядової мадярської статистики. Користні вони будуть також і для всїх тих, що не мають спроможности користувати ся офіціяльними мадярськими статистичними виданями та для ріжних практичних цїлей. В таблицях уміщені також громади (майже всї вони — з греко-католицьким населенєм), в яких урядова статистика не знає Українцїв-Русинів, але в яких, по думцї автора, вони живуть. Зазначені також оселї, де Українцїв-Русинів показано в урядовій статистицї за-мало і — осібним знаком — ті з їх, які уважає автор переважно українсько-руськими. Таблиці сї одначе потрібують де-якої ревізії (напр. проти с. Капишови, Шариської столицї зовсїм не подано нїяких дат). При всїх можливих дрібних помилках таблиці „Перегляду“ дають дуже цїкавий матеріял для порівняня кількости Українцїв-Русинів з кількістю греко-католиків на головній теріторії, де сї два понятя, по думцї автора, часто ідентичні. Порівняня мови і віри населеня на підставі сих таблиць дає важні підстави для контролї урядових цифр: „з порівняня — каже Др. С. Томашівський в своїх „Переднїх замітках“ (ст. 3) — видко, як угроруська інтелїґенція (головно духовенство) по волї й неволї записуєть ся Мадярами, натомісць Жиди, хоч між собою говорять звичайним жарґоном, а у громадськім житю уживають руської мови — записані понайбільше Нїмцями по селах, а Мядярами по містах. Се порівнуваннє мови і віри дуже придатне для визначення русько-словацької границї. Взагалї числа урядової статистики що до віри більше достовірні, анїж що до народности“. Можна тілько пожалкувати, що не знайшли собі в сих таблицях місце ті громади, що положені поза північно-східною Угорщиною.

„Покажчик“ назв громад ми уважаємо цїнним придбанєм нашої науки. Він дасть спроможність иншим дослїдникам лїпше орієнтувати ся на угорській теріторії. Тут вперше зібрані українські назви з більшої частини угорської українсько-руської теріторії (в „Покажчику“ уміщені оселї з столиць: Марамарош, Уґоча, Берег, Уґ, Землин, Шариш, Спиш, Бистриця, Сатмар, Абауй-Торна, Боршод). Поруч з назвами українсько-руськими (у формі лїтературній і іноді в діялєктї) подані також нео-мадярські, заведені державним законом 1898 року, при мішаних громадах також румунські, нїмецькі, словацькі. „Давнїйші (мадярські) форми

як більше або менше близькі народнім, що ще звичайно подибують ся на мапах, полишено як баляст зовсім на боці“ (с. 12).

* * *

Ми згадували вже коротко дві мапи, додані до праці Д-ра С. Томашівського: „головну“ і „орієнтаційну“. Розмір першої досить значний (1 : 300.000) і цілком вистарчаючий навіть для докладнійших і дрібнійших означень. На ній уміщені крім адміністраційних громад також і прилучені села, присілки, дрібні оселі — „скільки — як каже автор — можна їх було означити без шкоди для прозорости карти“.

На „головній“ мапі зазначена докладно теріторія семи північних комітатів (Землин без полудневої части), менше докладно — частини примежних до неї столиць по Дебрецен на полудни і Мішкольц на заході.

Що-до назв на мапі, то автор подає їх для тих осель, що лежать по-за головною теріторією відповідно до національного характера околиці, але робить виїмки для тих, де живе якась кількість Українців-Русинів і має свою власну назву (напр. Свгіт, Вишково, Береги і т. ин.).

На українсько-руській головній теріторії автор не визначував докладно чужих меншостей. Передчуваючи можливість закидів, він пояснює сей пропуск „недостачею певного жерела в сім напрямі, при знаній тенденцийности і іґнорації в урядових датах“ (ст. 2 прим. 2). Тому автор не визначував навіть Жидів, що-до яких можна було найскорше се зробити. Сей пропуск автор сподіваєть ся заповнити в другім виданю своєї мапи, коли би до того прийшло.

Автор свідомий того, що зазначена ним етноґрафічна межа не в усіх пунктах певна. Він сподіває ся, що дальші досліди дадуть спроможність зробити до неї поправки. Та без сумніву з усіх істнуючих мап у Д-ра С. Томашівського вона найбільше наближаєть ся до дійсної правди.

„Головна“ мапа поділена на дві частини і містить ся на двох окремих аркушах. Сей поділ має своє оправдане, по думці автора, не лише в причинах технічного характера: „руська теріторія Угорщини — каже автор — зображена двома окремими картами, розділеними з причин технічних механічно, що правда, одначе й науковий поділ на східню й західню частину доволі буде близький до сього механічного“ (ст. 2—3). Тут має він на думці ріжниці язикові, етнольоґічні і навіть ґеоґрафічні.

Зазначимо також що, поруч з богацтвом та деталічністю технічних знаків для кількости населеня по окремим громадам, ґрафічні знаки для показаня кількости Українців не такі детайлічні. Автор знає тілько чотири катеґорії: більше як 50% (одноцільна червона фарба), по-над 25% (квадратове штрихлюване), менше 25% (лінійне штрихлюване) та низше 1% (підчеркнене або обведене). Меншости-ж Словаків і Мадярів „руської“ віри означено тілько передостаннім способом.

Поставлені побіч назв громад числа показують % українсько-руської людности в тих громадах по датам конскрипції 1900 р.

„Орієнтаційна“ мапа має своїм завданєм показати розміщенє угорських Українців-Русинів на теріторії цілої держави. Розмір її — менший від „головної“ мапи (1 : 1.300.000). Крім Угорщини зазначені на ній і межуючі з Угорщиною частини инших держав. Загально означена головна українсько-руська теріторія і острови дають понятє про розповсюдженє українсько-руського населеня в значній частині держави; островки його закинуті аж на межі Моравії, Країни і Стирії (Крижевці, коло Заґребу), Румунії. Одна за другою тягнуть ся місцевости з українсько-руською людністю на південь і полудневий схід та переходять за Дунай аж в Босну і Герцоґовину. На сій мапі Словаків і Мадярів „руської“ віри уже не зазначувано.

Підходячи до загальної оцінки „Етноґрафічної Карти“ Д-ра С. Томашівського можемо сконстатувати, що се поки-що найповажнійша та найсолїднійша з усіх істнуючих наукова праця про кількість і етнографічну теріторію угорських Українців-Русинів; результати обчислень і означеня автора без сумніву найбільше з усіх істнуючих наближають ся до дійсности; етноґрафічна мапа головної українсько руської теріторії найдокладнійша з усіх досі знаних та найліпше з наукового боку оброблена мапа Угорської Руси.

Але не треба забувати, що розглянута нами праця є що до своєї повноти, докладности, науковости — властиво першою спробою (як сам автор говорить у передмові), першим поважним (і сміливим) кроком в даннім напрямі. Що до етно-статистичного методу якого уживає автор, ми стоїмо на відміннім становищу. Але се вже загальнійше питаннє — до нього ми сподіємо ся перейти в осібній статї.

Ол. Назаріїв.

Т. CII. Р. 1911, кн. II. Рік XX.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZÜGSWEISE DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

B. CII. 1911, II B. XX Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

Замічено 18/V с. с. 1911.

Т. CII. Р. 1911, кн. II. Рік XX.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

B. CII. 1911, II B. XX Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

Закінчено 18/V с. с. 1911.

Наукова хроніка.

Етноґрафічна теріторія угорських Українців-Русинів.

(*„Етноґрафічна карта Угорської Руси“, С. Томашівського.*)

Потребу докладного і вірного означеня етноґрафічної теріторії угорських Українців-Русинів, відчувано вже здавна. Вияснене й правдиве, основане на науково узасаднених підставах представлене обширу й меж т. зв. „Угорської Руси“ не менше важне для успішного, плянового й свідомого веденя наукових дослідів, як і для практичних цілей.

І дійсно, — давно вже час виробити собі ясне понятє про те, що саме з етноґрафічного погляду уявляє ся заселена нашим народом країна, яка майже до останніх десятиліть минулого століття була правдивою „terra incognita“ України-Руси, а й тепер навіть, по-за нечисленним гуртком дослідників, малюєть ся широким кругам нашого суспільства чимсь дуже далеким і невиразним, якимись злиденними, закинутими на дно могутнього мадярського моря, фраґментами народа-велита, що не мали й ніби-то не можуть навіть мати помітного значіня в загально-народнім житю, а тому й не варті особливої уваги.

Не дивлячи ся на надзвичайно цікаві та корисні для наукового дослідженя прикмети та особливости сеї країни з її ориґінальною людністю, і на сім полі здобутків дуже мало. Сим головно пояснювати можна ту незвичайну плутанину та баламутство, які панують в так званих „ходячих“ відомостях про Угорську Русь. Досить взяти до рук хоч би таку добре відому „Большую Энциклопедію“, вид. Т-ва „Просвѣщеніе“ в С.-Петербурзї (під загальною редакцією видатних учених С. Н. Южакова і проф. П. Н. Мілюкова та инших, не менше видатних фаховців-редакторів відділів), щоб уявити собі характеристичну іґноранцію та неосві-

домленість в сій справі. „...В восточныхъ Карпатахъ — вичитуємо напр. там в ст. „Венгрія“ (т. IV, ст. 614) — поселились руссины...“, „...православные въ Венгріи (24.78%) — руссины, румыны и сербы; уніты (0.36%) живутъ почти исключительно лишь въ седмиградскихъ комитатихъ...“, „....руссины торгуютъ скотомъ, желѣзнымъ товаромъ или дѣлаются извощиками...“ і. т. д. (ibid., ст. 614)[1]). Подібні твердженя яскраво виявляють повну необзнайомленість співробітника солідного (або принайменше — претендуючого на солідність) виданя з тим, що уявляють з себе, відколи і як живуть на Угорщині ті „руссины“, про яких він згадує.

Проф. Францев в своїм „Обзорѣ важнѣйшихъ изученій Угорской Руси“ згадує кілька куріозів наукової поінформованости з старої літератури. Так напр. польський учений славіст Kucharski в Мараморській столиці знаходить якихсь фантастичних „Rusjan“ і „Blachów“ (!), мова яких здаєть ся йому „дивно подібною до чеської“ (!), („Сѣверный Архивъ“, ч. XXV, 1827 р.); автор статі в „Московскомъ Телеграфѣ“ (ч. I, 1825 р.) відкриває „особливе поколінє Славян, яких називають Шотаками...“, а „їх мова — по думці автора — не подібна ні до якої з инших славянських народів...“ і. т. д. Подібних куріозів можна-б навести безліч і то не лише в давнійших працях та у другорядних дослідників, а і в найновійших працях навіть найвидатнійших учених. Забрало би багато місця, колиб ми захотіли заняти ся тут їх переглядом. Зазначимо лише, що, хоч література про Угорську Русь представляєть ся вже досить поважно що-до кількости[2]), одначе більшість присвячених їй розвідок або зовсім

---

[1]) Не менше неясні, поплутані та хибні інформації подибуємо в знанім і, що-до инших відомостей, то взагалі добре і з знанєм справ зладженім „Энциклопедическомъ Словарѣ Ф. Павленкова“ (2-е исправленное изданіе, — С.-Пб., 1907 р.). „Угорская Русь — читаємо там на ст. 2504-й — область къ югу отъ Галиціи между Карпатами и р. Тиссою, населена славянами, ок. 350 т. ж. До XI в. входила въ составъ Русскаго государства, затѣмъ присоединена къ Венгріи, но сохранила полную автономію съ выборн. княземъ во главѣ. Въ XIV в. здѣсь утвердилась литовская династія и У. Р. мало-по-малу потеряла свою независимость и подверглась религіознымъ гоненіямъ съ цѣлью распространенія католичества и уніи. Съ 1845 г. начинается возрожденіе національнаго самосознанія народа, которое сдѣлало въ настоящее время значительные успѣхи...“ etc. Коли такі інформації містить підручна книга, яка повинна подавати есенціональні і лише цілком певні та науково стверджені відомости, то можна тілько уявити собі, — до якої фантастичности доходять инші популярні писаня на сю тему!...

[2]) Огляд літератури про угорских Українців-Русинів подав ще Bidermann в 1-м ч. своєї праці „Die ungarischen Ruthenen“ (1862 р.);

не визначаєть ся науковими прикметами або, в ліпшім випадку, не обіймають предмета, про який трактують, в цілости, тенденційні й поверхові. Вартих особливої уваги сінтетичних наукових праць дуже мало.

Особливо відчував ся досі брак більше-менше певних та точних відомостей про кількість та етноґрафічну теріторію закарпатських Українців-Русинів. Без сих елементарних відомостей дослідники Угорської Руси попадали здебільшого в дуже непевне та невигідне становище, часто не знаючи навіть докладно меж того обшару й людности, що були предметом їх дослідів; і нема чому дивувати ся, коли одні понятєм „Угорська Русь“ обхоплювала майже всю північну частину Угорщини, другі ж, — вже занадто обережні, — обмежували ся лише частиною правдивої українсько-руської теріторії.

Очевидно, що при таких обставинах кожна нова наукова праця, маюча своїм завданєм заповнити сю важну прогалину в справі студіюваня Угорської Руси, стає дуже помітним і відрадним явищем та повинна звернути на себе увагу всіх заінтересованих. „Етноґрафічна Карта Угорської Руси“, надрукована в III-м вип. „Сборника по славяновѣденѣю“ вид. Російської Імп. Академії Наук, СПб., 1910 р. і окремою відбиткою — СПб., 1910 р. Ст. 1—93+3 мапи, в. 8⁰, належить саме до та-

---

на де-що, головно для історії Угорської Руси, вказав в свій час проф. Будилович (Ж. М. Н. Пр., 1874 р. ч. 176 отд. IV); де-які вказівки на історичну літературу зробив також проф. М. Грушевський в I—III т. т. „Історії України-Руси“; короткий огляд жерел, переважно для етноґрафії й статистики українсько-руського населеня знаходимо у S. Niederle (в 2-м вип. „Энциклопедіи Славянской Филологіи“, СПб., 1909 р.); багато вказівок на літературні жерела знаходимо також в ріжних працях дослідників Угорської Руси, бібліоґрафічних покажчиках (напр. Géz-и Petrik-a — „Magyarország Bibliografiája 1712—1860“ т. т. I—IV, Budapest. 1888—1897, L. Finkel-я — „Bibliografia Historyi Polskiej“ т. т. I—III, 1891—1906, І. Левицького — „Галицко-Русська Бібліоґрафія“, т. т. I—II, 1888, 1895 р. р., його ж — „Українська бібліоґрафія Австро-Угорщини за роки 1887—1900“ і б. инш.). Найповнійший досі реєстр літератури про угорських Українців-Русинів і Угорську Русь зробив проф. В. Францев в своїм „Обзорѣ важнѣйшихъ изученій Угорской Руси“ („Русскій Филологич. Вѣстникъ“, Варшава, 1901 р, XXI—2, ст. 145—197 і осібн. відб.; де-які додатки до його В. Гнатюка — в „Записках Наук. Тов. ім. Шевч.“ т. XLV). Всі отсі списи та огляди однако неповні і недокладні (не виключаючи навіть вже перестарілого „Обзора“ Францева). Повний, науково зроблений показчик літератури про Угорську Русь та угорських Українців-Русинів конче потрібний. Та, видно, на його ще довго доведеть ся чекати. Ми маємо досить богато відповідного бібліоґрафічного матеріялу, але без спеціяльної екскурсії до угорських і инших бібліотек і сій нашій збірці щеть далеко до потрібної і бажаної докладности та повноти.

ких, — вона має задачею дати повний образ етноґрафічних меж та розміщеня угорських Українців-Русинів. Досі се — одинока праця сього роду. Тому вважаємо потрібним зупинити ся над її змістом докладнійше.

* * *

„Етноґрафічна Карта“ се — перша етноґрафічна мапа угорських Українців-Русинів. Перша, очевидно не в тім значіню, щоб теріторія, ними заселена, зовсім не містила ся на попередніх етноґрафічних мапах, але в тім, що досі вона зазначувана була лише загально, дуже неповно і недокладно, та для неї й не істнувало досі спеціяльних мап. Звичайно знаходимо її або на загальних етноґрафічних мапах Угорщини, або на мапах розселеня українського народу та славянських народностей взагалі. Завдяки тому, порівнюючи невелика теріторія ся завсігди представляла ся там якоюсь невиразною плямою, точних меж якої означити було неможливо. Та останнє трудно було здійснити ще й з иншої зовсім простої причини: навіть про саму кількість і місце розселеня угорських Українців-Русинів досі не було дійсно-певних, науково провірених дат, які давали би спроможність на їх оперти ся без застережень і вагань. Дати, які були відомі досі, ідуть або з офіціяльного мадярського джерела — добуті при урядових списах населеня Угорщини, — або мало узасаднені припущеня ріжних дослідників, що для своїх висновків користували ся як крітеріями так і жерелами цілком не вистарчаючими.

Що-до мадярської урядової статистики, то достовірність її в тих випадках, де її дати могли би не бажано для мадярського націоналізму вплинути на висвітленє національних відносин в державі, звичайно, більше як сумнівна. Тоді статистика вже цілком стає на службу пануючим в мадярських урядових сферах і суспільстві націоналістичним тенденціям. В сій цїли кількість мадярского населеня штучно збільшувано, зараховуючи до Мадярів населенє инших народів, уживано ріжних способів, щоб зробити відповідну пресію на несвідомих або залежних осіб, аби ті самі, — „добровільно“ признавали ся до мадярського народу; в тих випадках, де се було неможливо, заплутувано до непізнаня дати, характеризуючі національні відносини тої чи иншої місцевости (зачислюючи напр. Українців-Русинів до Словаків, старанно відділюючи Сербів від Хорватів) і т. д. Було би дуже довго повторяти загально-відомі факти, що свідчать про незвичайну тенденційність мадярської урядової статистики. Про се писано і розправлювано досить богато. Де-які замітки і статї на сю тему згадує в своїм „Обзорѣ“ проф. Францев (напр. — С. Гурбан-Ваянского, N. N., І. Шкультетого і инш.) та й сам приєднуєть ся до того погляду, що

„мадярська офіціяльна статистика давно вже користуєть ся цілком заслуженою сумною славою каламутного жерела, коли річ іде про дати її відносно немадярських народностей; давно вже стало загальновідомим фактом — додає він — що статистика ся основана не на математиці, але на політиці, збудована не на фактах, але на фантазіях найтенденційнійшого характеру“[1]). Анальоґічні погляди висловлюють инші поважні дослідники, що займали ся не-мадярськими народами Угорщини. З такою оцінкою мадярської урядової статистики годять ся не тілько етноґрафи, історики та публіцісти, а й найбільше компетентні в сій справі фаховці-статистики. Так відомий G. Мауг в своїй праці „Statistik und Gesellschaftslehre“ каже: „Що-до угорських списів людности, то зазначуване за рідну мову одної лише з ріжних, уживаних в краю, мов в дійсности в багатьох випадках прибирало характер національного визнаня віри. На сім основані головно успіхи, які виказав в 1890 р. мадярський нарід порівняючи з всіми иншими народами. Було би одначе помилкою сї успіхи пояснювати без жадних застережень етноґрафічними відносинами“[2]).

Др. С. Томашівський більш ніж хто инший потрудив ся для цілковитого скомпромітованя мадярської урядової статистики в попередніх своїх статях: „Угорські Русини в сьвітлї мадярської урядової статистики“[3]) та „Причинки до пізнаня етноґрафічної теріторії Угорської Руси тепер і давнійше“[4]), що являють ся ніби підготовлюючими студіями до „Етноґрафічної Карти“. В першій з сих статей подав він основну критику відомої праці P. Balogh-a — „A népfajok Magyarországon“, 1902 р., та збірника статистичних матеріялів, що містять висліди списа людности в краях угорської корони в 1900 р. — „A magyar koronaországainak 1900-évi népszámlálása“, 1902 р. ч. I. Своїми влучними увагами та вірними висновками, зробленими на підставі докладного розгляду сих видань, автор дуже добре показав, оскілько малу наукову вартість мають де-які дати мадярської урядової статистики що-до угорських Українців-Русинів, зазначуючи при тім, що — „докладне і цілком певне обчислене угорських Русинів може дати тільки систематичний дослід на живому ґрунті, передусім добре зорґанізована наукова експедиція“. В другій з згаданих вище статей Др. С. Томашівський доповнює свою критику порівнанем між собою дат урядових конскрипцій 1869, 1880, 1890 1900 р. р. та неофіціяльних відомостей з попередніх років E. Fé-

---

[1]) „Обворъ важнѣйшихъ изученій Угорской Руси“, ст. 172.

[2]) Цітуємо з російського переклада прив.-доц. В. Желѣзнова — „Статистика и Обществовѣденіе“, т. II, в. 1. СПб., 1900, ст. 161.

[3]) „Записки Н. Тов. ім. Шевченка“, т. LVI (1908 р., кн. VI) і відб. Його ж: der Wert der offiziellen Statistik („Ruth. Revue“, 1904, 6—11).

[4]) Ibid., т. LXVII (1905 р., кн. V) і осібн. відб.

nyes-a[1]). Статя ся викликана була появою праці Д-ра L. Niederle („Národopisná Mapa Uherských Slováků na zakladě sčítání z roku 1900“) та замітками сього ученого з приводу пороблених йому закидів в надмірнім довірю до мадярської урядової статистики. Др. С. Томашівський подає тут реєстр понад 500 громад головної етноґрафічної теріторії Українців-Русинів (столиці: Спиш, Шариш, Землин, Уг, Берег, Уґоча, Мараморош) та сусідніх столиць (Ґимир, Боршод, Абауй-Торна, Саболч, Сатмар) — з означенєм, до якої народности зачислювано населенє тих громад в р. р. 1839—1851, 1869, 1880, 1890 і 1900. Порівнанє се приводить його до ще більшого переконаня в тім, що урядові списи людности „не дають вірного образу етнічних відносин у північно-східній Угорщині“ та що „не можна їх брати в основу при означенню етноґрафічної теріторії Угорської Руси“. „Урядові переписи людности 1869—1900 р. р. — цілком справедливо зазначує він, — можуть в тім разї бути тілько другорядними помічними вказівками, натомісць в основу мусять бути положені результати инших студій, головно язикових. Доки се не буде докладно прослїджене, доти не буде можна говорити щось певне про етноґрафічну теріторію Угорської Руси, а тим самим і про число тамошніх Русинів...“ (ст. 15)... „Тепер уже нїхто не стане впевняти, — закінчує автор (ст. 18), — що число угорських Русинів та їх теріторію можна означити на основі періодичних урядових списів людности. Вони можуть тілько бути помічним матеріялом до певного степеня орієнтацийним, а рішати будуть инші матеріяли, яких ще дуже не богато, — історичні, язикові, етнольоґічні й антропольоґічні. Заки буде можна дійти до якоїсь певности, хоч би й релятивної, в означеню числа й теріторії угорських Русинів, буде треба розвязати цілий ряд трудностей, неясностей, ба й суперечностей...“ Такі висновки, до яких прийшов наш автор в своїх попередніх розвідках і до яких не можна не приєднати ся.

Подібні погляди висловлює він і в „Етноґрафічній Картї“[2]), але, не чекаючи того часу коли будуть зібрані зовсїм певні відомости про

---

[1]) Сї останні взяв автор з статистичного підручника E. Fényes-a — „Magyar országnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapatja statistikai és geographiai tekintetben. Pest, 1836—40 та 1841—44 рр.

[2]) Недостача певного жерела.., при знаній тенденцийности і іґноранції в урядових датах“ напр. була причиною того, що автор не зазначив на українсько-руській теріторії докладно чужих меншостей. „Що-до Мадярів і Словаків (посеред Русинів), то не ставало нїякого крітерія де певність а де фальш у статистиці“ (Ст. 2, прим. 2); „Звісно, що угорська урядова статистика дуже тенденцийна і змагає до постійного зменшування числа Русинів в користь Мадярів і Словаків греко-католицької віри...“ (ст. 3); „...давши віру офіціяльним

цілу Угорську Русь, був змушений класти в основу своїх означень та обчислень дати мадярської урядової статистики[1]), при огляді „островів та кольоній“, майже не уживаючи инших жерел, задля їх браку, крім урядових[2]).

датам“ — каже наш автор про Dr-a L. Niederle — „спорудив автор у значній части, найбільше на словацько-руській межі, цілком фантастичний образ племінних відносин у північній Угорщині...“ (ст. 11); багато разячих суперечностей урядових дат з дійсністю зазначує автор також в своїх оглядах окремих столиць (див. особливо ст. 18, де річ іде про Мадярів грецького обряду („руської віри“) в Уґочі, — „хоч як раз у сих околицях поважну пайку, таких „Мадярів“ треба покласти на рахунок статистичної фікції...“; ст. 19, де — „з огляду на звістну тенденцію“ (урядових дат) автор побільшує з 45,72 до 50% число українсько-руської людности в Бережській столиці; ст. 21, 24, де згадує про статистичні „фальші та фікції“; ст. 23, на котрій зазначає „мало зрозумілий процедер, — записувати цілі простори руські без найменьшого сумніву за словацькі...“ — при останніх двох списах людности, — хоч не зупиняючи ся, правда, за для браку місця, на всіх тих громадах (в столиці Уг), „що з ними статистика робила й робить безнастанні експеріменти“; „мадярський статистачний уряд робив і робить безнастанні фальші при списах людности у некористь Русинів“ — констатує нарешті рішучо в своїм „Загальнім огляді“ (ст. 44; скобки і розстріленя — наші).

[1]) „Головним жерелом для означення етноґрафічних меж — каже автор — мусить бути угорска урядова статистика“. Правда, він не забуває про її наукову вартість: „На жаль одначе, — каже далі, — се жерело дуже непевне. Сю сумну його прикмету добачувано вже давнійше, а в останніх часах достаточні мабуть докази на те подані у моїх спеціяльних статях. З того виходить, що урядовою статистикою можна користувати ся тілько дуже обережно. Мадярські учені уживають її з довірєм, бо вона приладжувана у користь мадярських національно-політичних цілей; окрім мадярських учених вірить сьому жерелови вповні (принаймні що до Русинів) чеський учений Л. Нідерле у своїй етноґафічній карті Угорських Словаків та в окремих статях про словацько-руські межі. З такого довіря виходять просто дивогляди... З усього того випливає, що дослідник не може вірити офіціяльним датам статистичним, мусить користувати ся ними обережно і старати ся контролювати їх иншими жерелами. Всеж таки се основний матеріял при укладаню етноґрафічної карти Угорської Руси (ст. 4—5; розстріленє — наше)...

[2]) „Розуміє ся, — читаємо на ст. 17 при перегляді громад Уґочі — означити руські меншости в мадярських громадах майже неможливо. Аби не зробити великої похибки взято тут за основу спис людности 1900 р. і 1890 та означено руськими всі громади, що такими були подані в обох сих роках“. А на ст. 36-й: „При визначуваню руських колоністів в сих краях майже не можна ужити иньшого жерела як тілько урядової статистики, яка тут очевидно ані трохи не стає певнійшою як усюди“. Одначе — „не маючи можности докладнійше

Очевидно, що ся обставина мусїла некористно вплинути на певність його означень.

* * *

На де-яких жерелах і лїтературі зупиняєть ся автор на ст. 4—11 своєї працї (розділ „Жерела і лїтература"). Схарактеризувавши поодинокі катеґорії жерел, зупинив ся коротко автор на науковій лїтературі про Угорську Русь. Зазначує сам тілько новійшу, що до старшої відсилає читача до „Обзору" Францева, про який говорить: „Понайбільша частина згаданих там книжок, розвідок і статей має сьогодня тілько історично-бібліоґрафічне значіне". Се, на нашу думку, занадто вже суворий осуд. Докладнійше зупиняєть ся він лише на важнійших мапах, де була означена Угорська Русь, подаючи до їх свої короткі критичні уваги. Ми, розуміеть ся, не надаємо великого значіня повноті сього перегляду, але зазначимо, що можна-б було його поширити ще деякими виданнями. Так напр. ми помітили, що автор проминув: „Карту Венгріи, Галиціи и прилежащихъ къ нимъ земель" — Срезневського і Ґедеонова (1849) з доданими до неї статистико-етноґрафічними таблицями; „Этнографическую карту славянскихъ народностей", М. Мірковіча (3 виданя; вид. 3-е — в С.-Петербурзї, 1875 р. — Петерб. відділу „Славянск. Благотвориш. Кимитета" з додатком брошури А. Будиловича — „Статистическія таблицы распредѣленія Славянъ"); мапу в Petermann-a „Geographische Mitteilungen" з додатком „Die Hauptstämme der Russen. Begleitsworte zur Karte" (1878 р., ст. 325)[1]). При дослїдах над словацько-українськоруською межею, крім зазначених автором мап L. Niederle і частинної O. Broch-a, можна згадати також уміщену в працї I. Kőrősi — „A felvidék eltótosodása: Nemzetisegi tanulmanyok", I—III (Budapest, 1898 р.), стару мапу I. Гомолки, V. z Citalů — при ст. „Slováci" в „Ottův Slovník Naučny" (також в часописї „Naše Slovensko", 1908 р.)[2]).

* * *

контролювати і критично провірювати урядові дати, обмежаємо ся переважно на датах 1900 р., вказуючи при сьому й головнійші ріжницї в давнійших означенях, головно на картї Черніґа". (розстріленя — наші).

[1]) Що-до мапи Де-Воллана, згаданої автором, то вона видана в дійсности 1878-го — таки року в додатку до його брошури „Мадьяры и Національная борьба въ Венгріи"... (СПб., 1877 р.), а не тілько в 1885 р.

[2]) Деякі инші мапи, як напр.: Д. Аітова — „Carte de l'extension du peuple ukraïnien" для Уг. Руси всїм хибна (Paris, 1908 р.); також в журн. „Ukrainische Rundschau", 1908 р. № 1; L. Niederle — в його кн. „Slovanský svět". Zeměpisný a statistický obraz současného slovan-

Цілу працю дра Томашівського можна поділити на два головні відділи. В першім, по „Переднїх замітках“, в яких подані відомости про ґенезу праці та де-які поясненя до тексту й мап, докладно обговорені „Жерела і література“, а далї переглянено саму етноґрафічну теріторію по комітатам і повітам, поділену на 1) „Головну теріторію“ і 2) „Острови та кольонії“. Сї два розділи першого відділу замикає невеличкий „Загальний погляд“ на цілу етноґрафічну українсько-руську теріторію Угощини з де-якими поясненями та замітками. Далї іде „Перегляд громад головної руської теріторії“ та цінний „Покажчик“ українсько-руських назв осель в порівняню до нео-мадярських.

Другий відділ складаєть ся з двох мап: одна мала, — „оріентацийна“, — на якій зазначена ціла Угорщина з показанем розміщеня українсько-руської людности на теріторії всеї держави, а друга — більша, — „головна“, — на двох осібних аркушах, що містить такі столиці (комітати): Марамарош, Уґоча, Берег, Уг, Земплин, Шариш і Спиш — в цілости й повно; Сатмар, Саболч і Абауй-Торна — майже в цілости, але тілько загально; нарештї — Бистриця (Бестерце-Насовд), Гайду, Боршод, Ґимир і ин. — тілько в тих частинах, що межують з згаданими.

Розглянемо кожний з сих відділів та частин, почавши від ґеоґрафічних меж та чисельности українсько-руського населеня в цілій державі й по столицям.

Головна українсько-руська теріторія, себ то-та, де Українцї-Русини живуть компактною, майже одноцільною масою, простягаєть ся вздовж Карпатських гір пасмом, яке в східній своїй частинї — ширше й більш одноцільне, а в західній — вужче та повищерблюване, головно словацькими етноґрафічними клинами.

Крайня українсько-руська оселя сього пасма на сходї — Квасниця (в столицї Марамарош), на потоцї тої же назви, (лївій притоцї Руської річки, що вливаєть ся в Вишову). Про те теріторія, заселена Українцями-Русинами, на тій оселї ще не кінчить ся, — вона простягаєть ся ще й далї аж до с. Цибови, положеної в місцї злитя р. р. Цибови та Золотої Бистрицї; але на сїм просторі українсько-руське населенє вже — в меншости (менше, як 25%). На заходї останні оселї головної українсько-руською теріторії з значною українсько-руською більшістю суть: Липник (87·9%) і Фольварк (94·4%) (в столицї Спиш),

---

stva. S národopisnou mapou slovanstva“. (V Praze, 1910 p.); його ж — в 2-м випуску „Энциклопедій славянской филологіи“, вид. „Отдѣленія Русскаго яз. и Словесн. Имп. Академіи Наукъ“ (СПб., 1909) і инш., — появили ся вже по відданю працї Д-ра С. Томашівського до друку або й після виходу.

на потоці Липниковій, правій притоці р. Дунайця. І тут також оселі з укр.-руських населенєм (але вже в значній меншости) простягають ся ще й далі на захід; недалеко від закінченя одноцільного українсько-руського пасма зустрічаємо навіть велике (до 2.000 мешканців) село Остурня з 92·57% українсько-руської людности.

З півночи українсько-руське пасмо щільно зливаєть ся з етноґрафічною масою галицьких та буковинських Українців-Русинів.

З полудня виразної ґеоґрафічної межі нема. Можна лише загально зазначити, що більшість головної українсько-руської теріторії лежить над горішніми правобережними притоками р. Тиси та лівобережними — р. р. Вишовою та Руною. Тілько в де-яких місцях на сході українсько-руські оселі переходять на лівий берег Тиси. Крайній північно-західний кут лежить вже в долині р. Попрада.

Межують з Українцями-Русинами такі народности: Румуни, Мадяри, Німці, в дуже незначній кількости Поляки[1]) та скрізь по селах і містах розкидані Жиди, які признають ся звичайно до ріжних инших народностей.

Що-до адміністраційно-теріторіяльного означеня головної українсько-руської теріторії, то можна зазначити сїм столиць (жупаній, комітатів), в яких українсько-руське населенє мешкає в більш-менш значній кількости: Марамарош (Máramaros), Уґоча (Ugocsa), Берег (Bereg), Уг (Ung), Землин (Zemplén), Шариш (Sáros) і Спиш (Szepes, нім. — Zips).

Наведемо тут вибране нами з розділів, що присвячені переглядам окремих столиць (ст. 15—16, 18, 21, 25—23, 30, 32—33, 35), означенє межи головної теріторії самого автора; се означенє є поки-що одиноким по своїй докладности та повноті в науковій літературі:

„Від галицької границї (з сходу) іде ся межа на захід хребтом гір між р. Руськовою і Васиром, доходить до р. Вишови і біжить нею аж понизше Петрови, звідси скручує на північний захід до р. Руни, вхо-

---

[1]) Про сих останніх так каже автор: „...Отся карта перша, що визначає на Спишу Поляків. Усї дотеперішні мапи знали на їх місци тілько Словаків, так само й урядові переписи. В дійсности в долині Дунайця і в части Попрада живе до 20.000 (яких 9%) людности, що говорить діялектом польської мови. Правда, людей сих з погляду національно-культурного, а ще менше з політичного годі назвати Поляками і вони самі себе мають за Словаків і так подають себе при переписуваню. Такої недостачі свідомости своєї племінної окремішности як в угорських Поляків... нема на цілій Угорщині, тому то — як дотепер стоїть справа — можна було їх зовсїм ігнорувати, всеж таки означено їх на сьому місці окремо, тим більше, що головний крітерій був тут язиковий“ („Етн. Карта“ ст. 35).

дить між Коштіл і Вижню Руну, виминаю румунську Нижню Руну та поміж Миковою, Сиготом і Бесерікою Албою переходить на правий бік Тиси, обходить зі сходу і півночи Середню і Нижню Апшу та звертає знов на південь, доходить до Тиси, біжить долї нею, перед с. Ремета перескакує на лївий бік, обходить із півдня се село, а коло впаду р. Тячова переходить знов на правий бік, оминає від сходу і півночи Тячово, Керекгедь і Буштинський Гандал та межи Салдобошом і Вишковим скручує на захід, переступаючи у сусїдню столицю Уґочу[1]).

Вийшовши тут на південь від Велятина, розділяє Хижі від Тернавки, Черну від Гудї, Кіральгазу від Текегази, переходить Тису і від Сивлюша скручує на південний схід, обіймає Сасфалу і Гимлівцї та знов іде на північ, відділяє Фекете-Ардів і Чепе від Сасфалу і Гетеня, обіймає з полудня Чуму і переступає третій раз Тису, обходить з заходу Шашвар, зі сходу Фанчику, з заходу Матьфалву й Егреш та звідти прямує на північ до р. Боршови коло впади Іршави і дальше біжить долї рікою аж до впаду Салви, тут вступає у Бережську столицю[2]).

В Бережській столицї межа починаєть ся від Боршови, коло впаду Салви на північ, полишає на боцї Береги і Нове Село, відділяє мадярський Форнош від Фогараша й Лалова, обіймає зі сходу й півночи нїмецькі громади: Березинку, Нїм. Кучову й Керенець, звертаєть ся на захід через Мункачів, обіймає з півночи і сходу нїмецькі: Варпалапку і Павшин, дальше на південний захід,

---

[1]) На північ від сїєї лїнії всї громади переважно або чисто руські окрім одної мадярської і двох нїмецьких. По противному боцї сеї межі живуть Румуни, а тільки в чотирьох місцях всувають ся між Русинів і Румунів більші мадярські громади, й одна переважно нїмецька. Ся головна межа єсть рішучою тільки на малому просторі до повітів ізянського і шугатажського. Понайбільше на південь від головної межі розтягають ся ширше або вузше мішані полоси: румунсько-руська по правім боцї горішньої, а лївім середньої р. Вишови, в басейнї долїшньої р. Апшинцї, Тиси між Сиготом та Довгополем і р. Сапинцї; мадярсько-руська в Коштілї, Сиготї, Довгополи, та в околицї Тячового і Вишкового; нїмецько-руське коло Гути.

[2]) До сеї головної межі притикають мішані полоси румунсько-мадярсько-руська у Тернавцї, мадярсько-руська у Текегазї, Гудї, Сивлюші, Фекете-Ардові, та на просторі від Батара по Керестур (окрім Петерфалви й Тівадара) вкінцї у Фекете-патаку й Шаланках. Найчисленнїйше виступають Русини у 3 перших полосах. Поза тими мішаними теріторіями малі громадки Русинів розсипані скрізь по громадах західньої части комітату серед мадярської людности аж по Тур-Теребеш, звідки сї колонії переходять у сусїдній Сатмар.

обіймає з полудня Ґоронд та перед Баркасовом звертаєть ся до півночи, доходить до Латориці і біжить долї рікою аж до місця, де р. Стара впадає, а звідти на північ в Ужську столицю[1]).

В Ужькій столиці головна межа іде від місця злуки р. р. Латориці і Старої на північ поміж потоками Циганським і Солотвинським, обходить від сходу й півночи Хомець, скручує на захід, відділяє Часловець від Коритнян і знов звертає до півночи, полишаючи на ліво мадярські громади: Гомок, Кетергень, Мінай на Радванку і Унгвар, обходить від заходу Доманинці і Оноківці, дальше поміж річкою Крикавом і Стровою іде до півночи, полишаючи на боці словацьку Гуту, потому звертаєть ся до заходу поміж потоками Липовцем і Собранецьким, обходить від заходу Гоньківці та Хлївище, доходить до границї комітата при жерелї Рибницького, обходить з півночи словацьке Гамре і знов відразу повертає до полудня, щоб забрати руську Порубу й опісля ще раз скрутити на північ до комітатської границї[2]).

З Уга етноґрафічна границя переходить в Землинську столицю: вступає вона на західній межі снинського повіта і на півночи від Валашківців скручує до північного сходу, обходить від сходу та півночи Снину і знов добігає повітової межі над р. Удавою, звідси вихиляєть ся до південного заходу аж по Лаборець, забираючи руські Машковці і Дедачовці і повертає назад на Удаву понизше Папина й обходить з півночи се село, звертає на захід понизше Рокитова, Берестова, Руської Кайнї, Рогожника, Пискорівців, Грабівця, обходить від сходу і півночи словацькі: Петейовці і Туряни та біжить назад долї р. Ондовою, перед слов. Трепцем повертаєть ся до заходу, займає руські села: Детрик і Петківці та

---

[1]) На головній руській теріторії єсть 6 німецьких островів, 1 мадярський й 1 словацький. Переважно мадярським єсть теж Мункачів. Руський острів на мадярській теріторії тілько 1 (з Квасовом — 2). На цілім просторі нема рішучої границї руської людности, але притикає широка полоса мішана, в серединї німецько-руська, по краях мадярсько-руська; між руську і німецьку теріторію всуваєть ся мала мадярсько-русько-німецька теріторія — Мункачево.

[2]) До сеї головної межі притикають мішані полоси: мадярсько-руська від Часловця і Хомця до Латориці, така сама на просторі між Ужгородом, Концгазою і Дармою; дальше словацько-руська полоса коло Пинковців і Німецького — сильно перемішана з попередньою; так само на верхівях Рибницького і Порубського; окрім того єсть два мішані острови, у Кристах і Гажинї, в яких одначе Русинів небогато. Розумієть ся, що малими громадками розкинені вони й по инших мадярських і словацьких громадах, які одначе статистика мало де зазначає.

повисше Скрабського горі рікою Топлею входить у Шаришську столицю[1]).

Головна руська межа у Шаришській столиці дуже крута: над Топлею виходить із Землинської столиці, біжить горі Топлею, займаючи на правім боці Влачу, а полишаючи на лівім боці словацькі: Мичаковці, Гіралтовце, Брезов, Ласців, Маргань, Кучин, Куриму, Дубину, Грабовець, звідси скрутом обіймає з півночи Гажлин і знов доходить до Топлї понизше Біловежи, звідси іде на північ, полишаючи словацькі: Бардієвську Нову Вес, Длугу Луку, Зборів і Шмільно, дальше скручує на захід, перетинаючи р. Яругу. В сьому місци можна покласти край суцільній етнографічній теріторії Угорської Руси. Тут війшли ся вони клином при самій державній границї. Трохи дальше руська теріторія розширяєть ся знов до полудня. Межа іде наперед попід Стебник, Тварижці, повисше Ґаболтова; звідси повертаєть ся на південь, перетинає Топлю на заході від Тарнова, іде правим боком р. Солотвини, займаючи і руське с. Криве, а коли доходить до водного розділу р. р. Топлї, Секчова іТориси, сходить у басейн Секчова і забирає там чотири близькі до себе руські громади: Завадку, Ґералтик, Жатківці, Городиско, дальше іде в напрямі західнім у басейнТориси, понизше Шоми, Яковян, обіймає з заходу Ганиґівці, а з півночи словацькі Лучку і Каменицю, дальше розділом води Попрада іТориси, забираючи над сею останньою два горішні руські села: Штельбах і Блажів, та тут переступає у Спишську столицю[2]).

З Шариша у Спиш головна етноґрафічна межа входить на вододілї Гернада іТориси, розділяє Ольшавицю від Брутовців, вбіймає Подпроч і скручує до заходу, обіймаючи долину верхньоїТориси входить у басен Попрада, забираючи з над Ломницького потока руське село Годермарк, а з над Якубянського п. Якубяни, повертає назад у Шариш, обходить від сходу знаний нам словацький острів над Попрадом (3 громади), повертає знов на захід до Попрада і спишської границї повисше Матисової, біжить понизше Орябини і Камінки,

---

[1]) На тій руській теріторії єсть словацька група коло Стропкова. Мішані, словацько-руські полоси, є у Длугих, Папині, Пепині, Петрівцях, Пакастові і Голчиківцях. На словацькій теріторії єсть окрема руська група з 3 сіл, до того 2 близші собі і 2 одинокі руські острови серед Словаків, а 1 серед Мадярів.

[2]) Мішана словацько-руська полоса виступає в кількох місцях: Мичаківці, Ласців, Кручів і Моргань, Шмільно, Ганичівці, Кривяни, Липяни та у словацьких островах яких єсть 4 (а 5 громад). Руських островів єсть 4 (а 5 сіл).

перескакує у басейн Дунайця, загортаючи два крайні руські села над р. Липниковою і, не доходячи самого Дунайця, повертає через границю на галицькій бік, щоб захопити тут крайні руські села: Шляхтову, Чорну і Білу Воду, повернути назад у Спиш, виминути з полудня русько-польський Пільгів і понизше Мнишка (польсько-руського) перейти на правий бік Попрада у Галичині, в напрямі Н. Сапча і Грибова.

* * *

При першім погляду на головну українсько-руську теріторію звертає на себе увагу факт, що викликує ріжні гадки й припущеня: ціла вона з усіх сторін (крім, розумієть ся, північної, — де зливаєть ся з такою ж суцільною етноґрафічною теріторією Галичини і Буковини) оточена островами українсько-руського населеня. В деяких оселях Українці-Русини — в досить значній кількости, а іноді навіть складають абсолютну більшість. На великім просторі побіля головної теріторії розкидані також оселі, людність яких хоч по офіціяльним відомостям і не послугуєть ся українсько-руською мовою, але — греко-католицької, с. т. „руської“ віри. Над останнім фактом застановляли ся вже не-раз багато дослідників, а де-які з їх готові були навіть все населене „руської“ віри залічувати до Українців-Русинів (Орлай, Fényes, Д. Зубрицький і ин.), хоч се остане являєть ся вже очевидною пересадою, бо факт належности до „руської“ віри також і неукраїнсько-руського населеня не підлягає сумніву.

Автор прихиляєть ся до тої думки, що значна частина людности „руської“ віри зпоміж Мадярів — „без сумніву — колишні Русини навіть і по мові“ та що „загалом беручи, сей „руський“ обряд — то документ давнійшої колонізації руської людности в гір і підгіря на доли...“ (ст. 19). Натомість гр.-католиків на руській масовій теріторії рішучо відносить до Українців-Русинів[1]). При чужих теріторіях робив се автор тілько іноді та занадто вже обережно, — хоч факти говорять не-раз дуже красномовно про ті етнічні таємниці та несподіванки, які криє в собі теріторія Угорщини; так напр. (про се згадує автор) д. В. Гнатюк відшукав під-час своїх екскурсій в південній Угорщині села з 400—500 д. українсько-руського населеня (в незначній меншости, яке урядово

[1]) Див. напр. ст. 14, де, зазначивши, що — „майже у кождій громаді (Тисянського повіту, Мараморської стол.) бачимо більше греко-католиків, аніж Русинів“ (по урядовим відомостям), уважає, що „в тих околицях обі ті катеґорії ідентичні“ (про те, що і в де-яких инш. місцевостях частину греко-католиків треба відносити до Українців-Русинів, каже автор і на инших сторінках своєї праці: див. напр. 17, 18 і т. д.).

не було означене за руське (Семлак, Nemetpereg і ин. — див. ст. 41, прим. 1). Такого роду факти дають нам підставу припускати, що й біля самої межі головної теріторії може найти ся не мала кількість недогляненого досі українсько-руського населеня не лише по вірі, а й по мові та иншим етнічним прикметам.

Особливо сумнівною завсігди була та частина останньої, що відділює словацьку етноґрафічну теріторію від українсько-руської, — т. зв. „словацько-руська" межа. Як відомо, питане про сю межу було предметом жвавої діскусії між дослідниками словацько-чеськими, українськими, російськими і иншими, дотепер не перестає цікавити їх та має обширну літературу. Для вияснення сеї межі автор старав ся зробити все, що міг. Але сам признає, що докладно розмежовати Русинів і Словаків на основі дотеперішніх матеріялів поки що годі (ст. 23, 44). В результаті означає автор, окрім громад безсумнівно руських і безсумнівно словацьких, ще поважне число руських непевних (на мапі відділені вони тонкою рожевою смужкою) [1]). На періферії головної теріторії нараховуєть ся таких непевних громад 21, окрім островів серед Словаків. На нашу думку не на все, що признане автором за словацьке, можна згодити ся. Се насамперед треба сказати що-до теріторії т. зв. „Сотаків" [2]). З порівняня мапи O. Broch-a (доданої до його „Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze in östlichen Ungarn". Kristiania, 1897) з мапою Д-ра С. Томашівського бачимо, що напр. „сотацькі" села: Корумлю, Колібабовці, Петровці, Гуту, Гусак автор відносить цілком до словацької теріторії, хоч погляд O. Brocha й инших учених не можна уважати вже загально-принятим, а питане про „Сотаків", „Словяків" і взагалі словацько-українськоруське пограничє вже розвязаним [3]).

За останні роки одною з найбільше солідних праць що-до словацько-української межи була праця S. Czambel-я [4]). З нею годить ся й Dr. L. Niederle в своїм „Обозрѣніи современнаго славянства". Ріж-

---

[1]) Шкода тілько, що в тексті не дано на се окремого поясненя.

[2]) Термін „Сотаки" уживаємо тут в тім значіню, як його розуміє O. Broch, годячи ся також з д. В. Гнатюком, що назвою сею не треба обнімати усіх т. зв. „Словяків".

[3]) Пригадаємо напр. погляди на се д. В. Гнатюка (В рецензії на згадану працю O. Brocha — в „Записках Наук. Тов. ім. Шевч." т. XL, в ст. „Русини Пряшівської епархії і їх говори" — ibid., т. XXX—XXXVI і ин.), А. Будиловича — в ст. „Къ вопросу о племенныхъ отношеніяхъ въ Угорской Руси" („Живая Старина", 1903 р. вып. III) і ин. Взагалі більшість дослідників не робить рішучих висновків що до сеї переходової теріторії.

[4]) S. Czambel. Slovenská reč a jej miesto v rodine slov. jazykov, I. 1. (Turč. Sv. Martin, 1906).

ниці між S. Czambel-ем і Др. С. Томашівським, оскільки ми могли помітити, заходять головно що до отсих осель (перший їх уважає словацькими, а останній — непевними: Підгороде (Tibavárалja), Хлївище (Hegygombós), Гоньківці (Alsóhunkócz) і Конюш (Unglovasd) — в столиці Уг; Петківці (Petkes), Рогожник (Грожник, Рожник, Barátlak), Зубне (Tölgyeshegy) — в стол. Земплин; Дуплин (Bányavölgy), Тишинець (Тесінець, Tizsény), Влача (Balazsi), Полянка (Фулянка, Fulyán), Громош (Кормош, Grömos)[1]), Клембарек (Kelembér), Пусте Поле (Пуста Полька, Висланка, Pusztamező) — в Шаришській столиці; Подпроч (Попроч, Lazonpatak), Кремпах (Lublókorompa) — в Спишській столиці.

* * *

Крім семи північно-східних столиць, що творять головну українсько-руську теріторію, та примежних частин інших, про котрі ми згадували вже, українсько-руське населене розкидане ще й по инших столицях Угорщини, переходячи аж на правий бік Дунаю. Не багато зазначує Др. С. Томашівський островів, що мають українсько-руську більшість: 1 — у Сатмарі, 1 (сумнівний) — у Боршоді, 2 — у Бач-Бодроґу та 1 — у Славонії. Але опріч таких островів українську-руську людність знаходимо також в багатьох селах з чужою більшістю — переважно дрібними ґрупами. Урядова статистика з 1900 р. знає лише 18.903 ч. Українців-Русинів в сій частині Угорщини, але, по думці автора, сю цифру сміло збільшити можна на 2—3 тисячі. Одначе й таке збільшене здаєть ся нам ще далеким від дійсности. Я зазначив вище, що автор, котрий для головної теріторії мав деякий матеріял для контролюваня та доповненя урядових статистичних дат, — тут лишаєть ся вже майже з самими останніми. Порівняня з давнійшими датами та означеними, головно — з Czoernig-ом, мало допомогає, хоч і дає іноді дуже важні вказівки та разом з иншими данними підставу думати, що число, на яке побільшує Др. С. Томашівський урядові цифри, — рішучо за-мале.

Вже наперед можна припускати, що, при знаній тенденції мадярської статистики, українсько-руські меншости особливо тут, — на чужій етноґрафічній теріторії, серед чужомовної більшости, не могли бути точно зазначувані при урядових конскрипціях. Не мало мабуть Українців-Русинів також і між греко-католиками, досить численними тут в де-яких околицях.

На те, що припущеня про більшу кількість українсько-руського населеня по-за головною теріторією не належать до не зовсім безпідстав-

[1]) Тут, по словам автора, — „значне число Словаків“ (ст. 32).

них фантазувань, вказують, крім згаданих вже вище відкрить д. В. Гнатюка під-час його екскурсій [1]), ще й инші факти, зазначувані автором.

Так напр. деякі громади в столицях Сатмар, Саболч, Абауй-Торна, Боршод, що нині по офіціяльним відомостям зовсім не мають українсько-руської людности, згадує Czoernig як українсько-руські (в 40-их рр. XIX в.). Конскрипція 1715—20 рр. також зазначує де-які громади як заселені в тих часах Українцями-Русинами. Відомий A. Szirmay, добре обзнайомлений в місцевими відносинами, згадує також про села в Сатмарі, які в його часи (1809) мали українсько-руський характер. На українсько-руське населене де-яких осель вказують також топоґрафічні назви, що походять з слова „orosz“ (не є виключеним, що їх людність могла і до наших часів заховати свої етнічні прикмети).

Всї сї та їм подібні факти автор добре знає і їх наводить. Особливо багато населеня „руської“ віри зазначує він в комітатах Сатмар, Саболч, Абауй-Торна, Боршод, Гайду і ин. В Саболчі напр., по його відомостям, — до 19.7% всього населеня належить до сеї конфесії.

На поміч наведеним обставинам приходить і сама мадярська урядова статистика: те ніби незвичайно швидке заникане українсько-руської людности, яке можна сконстатувати на основі порівняня вислїдів конскрипції 1900 р. з попередніми, в такім западто вже прискоренім темпі трудно допустити. Напр. в стол. Сатмар в 1890 р. зазначено — 1343 ч. Українців-Русинів, а в 1900 р. вже тілько — 279, в стол. Саболч в 1890 р. — 596, а в 1900 р. вже тілько — 156 і т. д. В своїм огляді автор згадує також не-раз місцевости, в яких попередні конскрипції та дослїдники зазначували українсько-руську людність, а по новійшім офіціяльним відомостям її нема там зовсім. Трудно допустити, щоб всї такі попередні офіціяльні й неофіціяльні відомости були лише помилками або щоб українсько-руська людність в тих місцевостях вже вся без останку винародовила ся.

Перегляд столиць поза головною українсько-руською теріторією, зроблений Др. С. Томашівським, опертий мало що не зовсім на конскрипції 1900 р., не може дати цілком точних і повних відомостей про всї дрібні кольонії й кількість Українців-Русинів в сїй частині Угорщини (поза згаданими в горі семи комітатами). На основі перегляду

[1]) Крім згаданих нами вище 400 д. у Семлаку, 500 — у Németpereg-у, знайшов він в тійже полудневій Угорщині 50 д. — в Ópécska, 50 родин — у Fönlak, коло 10 родин — в Kalácsa; а між тим урядова статистика зовсім не знає Українців Русинів в сїх громадах. Инші села, як напр. Пенейслек у Сатмарі то-що, котрі урядово означені як мішані, в дійсности знайшов д. В. Гнатюк чисто-українсько-руськими.

автора можемо зазначити лише отсї місцевости, де зустрічаєть ся українсько-руське населене:

1) Сто́лиця Сатмар — по-над 22 громади[1]). 2) Саболч — понад 5 громад[2]). 3) Бігар — по-над 6 громад[3]). 4) Абауй-Торна — по-над 6 громад[4]). 5) Боршод — по-над 5 громад[5]). 6) Гайду — 1 громада[6])

(В стол. Ґимпр — 3 громади греко-католицького обряду[7]); їх автор уважає за колишнї українсько-руські кольонії, хоч, по його ж відомостям, мова населеня — вже чисто-словацька.)

Словаччина (північно-західня Угорщина): 7) Прешбурґ — 1 громада[8]).

Семигород (на схід від Тиси): 8) ст. Гуняд — 5 громад[9]). 9) ст. Бистриця-Насовд — 7 громад[10]). 10) ст. Сольнок-Добока — 3 громади[11]). 11) ст. Гаромсейк — 2 громади[12]). 12) ст. Чік — 2 громади[13]). 13) ст. Торда-Араньош — 2 громади[14]).

Південна Угорщина: 14) ст. Крашов-Сирень — понад 7 громад[15]). 15) ст. Арад — 5 громад[16]). 16) ст. Темеш — 4 громади[17]). 17) ст. Торонтал — 1 громада[18]).

---

[1]) А саме: Велика Баня, Шаркиз, Араньош-Медьеш, Шаркиз-Уйлак, Йовжефгаза, Шар, Рожаль, Сатмар-Неймети, Парасня, Овпалї, Фабіянгаза, Держів (Держ), Нїр-Часарі, Ґебе, Нїр-Вашварі, пуста Терем, Пенейслек, Годас, Конторяноші, Матейсалка, Порчалма і инші (де українсько-руське населене є в дрібнїйших кількостях — особливо в північній та західній частинах сто́лиці).

[2]) Ніліш, Лугош (Nyirlugos), Батор (Nyirbátor), Ачад (Nyiracsád), Марія-Повч „та у дрібнїйшім числї скрізь по комітатї, найбільше вздовж західньої і південної границї."

[3]) Нішкольт, Ейршелїнд, Вел. Варадия (Nagyvárad), Чапалош, Ротарешт, Сомбатшаг і в инш. (особливо -- коло Сатмара і Самболча).

[4]) Модьорошка, Кейть, Сольнок, Кань, Кральовцї (Kiralynép), Кошицї (Kassa, Kaschau).

[5]) Ірота(?), Вислава (Viszló), Ракаца, Ґалвач, Мішкольц „та ще останки в деяких громадах над р. Шайо."

[6]) Ґайдудороґ, — „який майже увесь греко-католицький."

[7]) Вернар, Тельгарт-Шумяц. [8]) Лошонка.

[9]) Banicza, Lupeny, Petrilla, Zsilyvajdejvulkán, Nuksora.

[10]) Borgóbesztercze, Kisdemeter, Romuli (Стрімба), Kosna (Тадошкані), Majer, Óradna, Újradna.

[11]) Felsőpusztaegres, Széplak, Szamosújvár. [12]) Kovászna, Раполц.

[13]) Csikgyimesbükk, Csikszentmarton.

[14]) Mezőkók, Berkes (Фропа).

[15]) Doklin, Románbogsán, Szkeus, Veczeháza, Stajerlakanina, Resiczabánya, Romanresicza і ин.

[16]) Szemlak, Троян, Arad, Németpereg, Ópécska.

[17]) Temesrékás, Versecz, Fönlak, Kalácsa. [18]) Bégaszentgyörgy.

Між Дунаєм і Тисою: 18) ст. Бач-Бодроґ — по-над 18 громад[1]).

Південно західна Угорщина: 19) „Майже нема“, але в Будапешті записано 133 д., а в військом — 176 (ся цифра без сумніву за-мала).

Хорватія і Славонія: 20) Жупанія Срем — по-над 23 громади[2]). 21) ж. Пожега — 2 громади та в невеликій кількости в иньших[3]). 22) ж. Віровітіца — по над 1 громада[4]). 23) ж. Беловар — 1 громада[5]).

З сього перегляду бачимо, що кількість громад, в яких є українсько-руська людність, і по за північно східними столицями представляєть ся досить поважно навіть по урядовим відомостям. Правда, за невеликими виїмками, українсько-руське населенє здебільшого виносить лише незначний процент, але безперечно дійсна його кількість значно перевисшає ту, яку міг сконстатувати автор. Подані автором числа треба уважати лише за більше чи менше приблизні, а вказані автором місцевости лише за орієнтаційні вказівки для дальших дослідів.

* * *

Число всіх угорських Українців-Русинів Др. С. Томашівський означує „більш-менш на 500.000 душ“. Отже, в порівнянню до поданого їм в статї „Угорські Русини в сьвітлї мадяр. уряд. статистики“ (443.692 д.), бачимо значне підвисшенє. На наш погляд — й ся нова дата не є безсумнївною та мусить не досягати дійсної кількости: вияснене останньої ще й тепер є одним з трудно здійсниних desiderata. Точне обчисленє кількости угорських Українців-Русинів, не кажучи вже про багато ріжних несприяючих обставин, можливим стане лиш по розвязаню і висвітленю цілої маси ріжних спірних етноґрафічних питань теріторії Угорщини, тісно сплутаних з питанями культурно- і політично-національного характеру та затемнених ними.

Вище ми наводили вже де-які обставини і чинники, які дають нам підставу сподївати ся значно більшого числа українсько-руського населеня, аніж те, яке подає урядова статистика і навіть Др. С. Томашів-

---

[1]) Bácskula, Óverbász, Ujverbász, Torzsa, Cservenka, Kiskér, Gyurgyevo, Goszpodincze, Nádaly, Zsablya, Csurog, Bácsszenttamás, Filipova, Lality, Pivnicza, Kishegyes, Bajsa, Ókér.

[2]) Нештін, Шаренград, Мітровіца, Дівош, Грк, Лачярак, Бачинці, Беркасово, Шід, Моровичь, Ямена, Ліповац, Ґібарац, Вашіца, Чаковці, Міклушевці, Янковці старі, Сотін, Вуковар, Рачіновці, Врбаня, Раєво село, Карловці і б. ин.

[3]) Каніжа, Гарчін і ин. [4]) Пішкоревці і ин. [5]) Кріжевці (Kőrös).

ський. Треба згадати також ті, які при відповідних умовах повинні ще більше сприяти дальшому зростови українсько-руського населеня, а й тепер вже вказують на потребу побільшити подавані досі дати. Сюди належать: 1) природний приріст українсько-руського населеня, який в українсько-руських околицях навіть по відомостям урядової статистики є найбільшим в цілій державі; 2) іміґрація населеня в Галичини та Буковини, яка помічаєть ся від найдавнійших часів; 3) тенденції і заходи до поліпшеня економічного становища українсько-руського населеня, а — в наслідок того — зменшенє еміґрації з краю, менша смертність і т. д.; 4) зріст національної свідомости і підвисшенє культурного рівня угорських Українців-Русинів: національна несвідомість і низький культурний рівень часто ведуть до того, що напр. назву „мадяр" ідентифікують вони з назвою „угорський горожанин", означаючи нею свою приналежність до угорської (мадярської) держави (Magyarorszag), а ся і подібні обставини незвичайно утруднюють досліди етноґрафа та етно-статистичні обчисленя[1]). Одначе багато ріжних фактів та й звичайна льоґіка дають нам підстави сподівати ся в будуччині значного зросту свідомости і культурности угорської українсько-руської людности; 5) Українці-Русини на Угорщині належать крім греко-католицького визнаня ще й до инших (урядова статистика зазначує також Українців-Русинів між римо-католиками, православними, лютеранами, кальвінами, унітаріями, мозаїстами і инш.), а приналежність ся, як відомо нам також і з власних спостережень, дуже часто, дякуючи несвідомости населеня, сполучуєть ся з перенесенєм на дану ґрупу (і навіть її мову) назви репрезентуючої те чи инше визнанє народности, хоч би з погляду етнічного та ґрупа й не відріжняла ся нічим иншим від своїх іновірних одноплеменників (Подібне явище що-до „руської віри" вже помічене було, як відомо і як ми згадували, багатьма дослідниками). Досліди над населенєм Угорщини можуть відкрити не мало Українців-Русинів також серед населеня не-„руської" віри.

Правда, з другого боку, сконстатовано також факти, що вказують, здавало ся-б, на противні тенденції. Сюди належить напр. та (зазначена конскрипцією 1890 р.) обставина, що, звичайно, більше одиниць опускає українсько руські околиці, аніж до їх прибуває; що взагалі — еміґрація

[1]) В дійсности та чи инша етнічна маса, що з формального погляду здаєть ся або й є зденаціоналізованою та признаєть ся під впливом тих чи инших обставин до иншої народности, — з етнічного погляду все ж таки зостаєть ся незмінною, коли тілько заховує свої питомі, оригінальні етнічні прикмети; а се як-раз ми помічаємо дуже часто на Угорській Руси.

по-за межи держави з українсько руських околиць зростала поки-що в більшій мірі і була значнійшою, аніж напр. з околиць мадярських та румунських; що, не дивлячи ся на найбільший процент дітей, Українці-Русини по 30-м році житя уступають своє першенство иншим і т. д. Але такого роду і їм подібні факти не завсігди можуть свідчити про зменшенє загальної кількости українсько-руського населеня (напр. еміґрація зарібкова тілько тимчасово зменшує кількість населеня в державі, еміґрація з українських околиць може не виходити по-за межі держави і т. п.). Здебільшого ж сї явища пояснюють ся також обставинами тимчасовими або випадковими (матеріяльний підупад населеня наслідком особливих напр. — стихійних причин, часова непристованість до нових інтенсивних форм господарства, слабий розвиток промисловости, низький культурний та просвітний рівень і т. п.).

Офіціяльна статистика 1900 р. подає в цілій Угорщині лише 429.447 Українців-Русинів або 2,2% людности всеї держави. Порівнянє з числом, добутим Др. С. Томашівським, як бачимо, показує значну ріжницю.

Що-до людности, замешкалої в громадах з українсько-руською більшістю, то на першім місці треба поставити що-до загальної кількости, замешкалої в сїх громадах, Марамарош, — найбільше українсько-руську столицю Угорщини. За ним ідуть: Берег, Уг, Землин, Шариш, Уґоча, Спиш і, нарешті, — столиці по-за головною українсько-руською теріторією. З останнїх найбільші числа показують: Бач-Бодроґ, Сатмар, Срем і Боршод. В столицях Марамарош і Берег Українці-Русини — в абсолютній більшости (57,1% і 54,1%) (по офіціяльним відомостям — тілько в Марамароші, в Березї — лише в ретятивній); в Уґочі, Угу, Шариші — перевисшають 25% всього населеня (44.9%, 44.5%, 27.8%), в инших — не досягають 25%.

В результаті своїх дослідів Др. С. Томашівський дає тілько приблизну цифру для українсько-руського населеня а не точну кількість усїх одиниць. При оглядах столиць він не завсігди подає кількість українсько-руського населеня в тій чи иншій громаді по своїм обчисленям, обмежуючи ся іноді показанєм лише процентового відношеня українсько-руського населеня до иншого, часто не роблячи навіть і того, а тілько загально зазначуючи національний характер громади. Та автор часто не уважає навіть потрібним при кождім селї цілком докладно зазначувати, на підставі яких жерел він виправляє урядові статистичні дати та робить ті чи инші свої припущеня. Дуже часто подибуємо напр. такого роду реченя: „...В инших громадах статистика майже не показує Русинів. Їх певно й нема у більшім числї“..., або — „...Гурт Русинів мусить бути у Га-

лчиківцях (урядово тільки 2!), а вже без сумніву мусять вони бути у тих словацьких громадах, що всунені у руську теріторію, хоч урядово їх там майже цілком нема...“ etc. etc.. Подібні домисли і присуди, очевидно, не можуть мати особливого переконуючого значіня.

Подана в розділї „Загальний погляд“ таблиця має дати поняте про чисельність українсько-руського населеня та його розміщене в окремих столицях Угорщини. В 1-й рубриці сеї таблиці означено число населеня, що живе в громадах з українською більшістю тої чи иншої столиці (себ-то, в тім числї і не-українсько-руське)[1]; в другій рубриці — число населеня в українсько-руських островах (за „острови“ уважає автор також тільки ті громади або ґрупи громад, де Українці-Русини — в більшости); додавши до числа населеня громад з українсько-руською більшістю число населеня чужих „островів“, розкиданих серед збитої українсько-руської маси та відчисливши звідси число населеня українсько-руських „островів“, положених серед збитої чужої маси тої чи иншої столиці, виводить автор число населеня тої частини столиці, яку відносить до головної теріторії, а далї й число населеня цілої головної теріторії (3-я рубрика таблиці містить дати про число населеня, громад, морґів в „чужих островах“ а 4-та — в частинах комітатів, що належать до головної українсько-руської теріторії).

На основі поданих автором матеріялів подаємо низше дві таблиці: в 1-й — число населеня (в тім — і чужоплеменного) в громадах з українсько-руською більшістю та в чужиж островах на головній українсько-руській теріторії, додаючи для порівняня цифри урядової статистики про кількість уживаючих українськоруської мови та греко-католиків; в 2-й — кількість населеня в громадах з українсько-руською більшістю по-за головною теріторією.

Повторяємо, що сї дати можуть бути лише вказівками та помічним матеріялом до міркуваня про дійсну поголовну кількість українсько-руської людности.

---

[1]) Подано там же число громад і кількість занятих ними морґів також відносить ся тільки до таких громад, себто — з українсько-руською більшістю. Нагадаємо, що докладний огляд Угорських Українців по комітатам на основі конскрипцій 1890 і 1900 з поправками дав автор давнїйше у цитованій статї „Угорські Русини в світлї урядової статистики“.

I. Головна українсько-руська теріторія.

Столиці:		По обчисленю Д-ра С. Томашівського						По урядовому обчисленю			
		в громадах з українсько-руською більшістю		в чужих островах		в межах головної українсько-руської теріторії		Українців-Русинів		греко-католиків	
			%		%		%		%		%
Марамарош ...	громад	98	62	3	2.3	101	64.3	—	—	—	—
	людей	173.986	56	3.309	1.1	177.295	57.1	143.621	46.39	220.817	71.3
Берег	громад	161	66.2	7	2.8	168	69	—	—	—	—
	людей	108.968	52.3	3.834	1.8	112.802	54.1	95.308	45.72	103.261	49.5
Уг	громад	90	43	—	—	90	43	—	—	—	—
	людей	68.165	44.5	—	—	68.165	44.5	55.742	36.37	83.936	54.76
Шариш	громад	139	36.5	5	1.3	144	37.8	—	—	—	—
	людей	46.222	26.6	2.166	1.2	48.388	27.8	33.988	19.48	53.434	30.63
Земплин	громад	125	27.7	3	0.6	128	28.3	—	—	—	—
	людей	45.152	13.8	3.044	0.9	48.196	14.7	34.831	10.62	101.053	30.81
Уґоча	громад	33	47	—	—	33	47	—	—	—	—
	людей	37.461	44.9	—	—	37.461	44.9	32.721	39.27	52.417	62 91
Спиш	громад	15	6.9	1	0.5	16	7.4	—	—	—	—
	людей	12.472	7.2	515	0.3	12.987	7.5	14.333	8.30	22.189	12.89
Разом	громад	661	4.9	19	0.1	680	5.0	—	—	—	—
	людей	492.426	2.54	12.868	0.06	505.294	42.6	410.544	28.72	637.107	44 57

II. По-за головною українсько-руською теріторією.

Столиці		По обчисленю Др. С. Томашівського	
		В громадах з українсько-руською більшістю всього населеня	%
Берег	громад	1	0.4
	людей	284	0.1
Шариш	громад	5	1.3
	людей	1.773	1.0
Землин	громад	7	1.5
	людей	2.857	0.9
Спиш	громад	7	3.2
	людей	7.983	4.6
Сатмар	громад	1	0.5
	людей	1.385	0.3
Боршод	громад	1	0.5
	людей	341	0.1
Бач-Бадроґ	громад	2	1.5
	людей	9.188	1.2
Срєм	громад	1	0.6
	людей	1.054	0.2
Разом	громад	25	0.2
	людей	24.865	0.1

По урядовим обчисленям всїх Українців-Русинів в державі в 1900 р. було 429.447 (без війська — 427.825), себ-то 2,2% всеї людности. З того числа:

в північно-східних столицях — 410.544 (без війська — 409.392) або 28,72% (без війська 28,8%);

в Хорватії і Славонії — 4.673 (без в. — 4.666), або 0,2%;

в Семигороді — 1.267 (без в. — 1.265), або 0,1%;

в південно-східній Угорщині — 1.120 (без в. — 1.101), або 0,1%;

на великій низині — 10.956 (без в. — 10.875), або 0,2%;

в т. зв. Половеччині (Palóczföld) — 638 (без в. 315);

в Словаччині — 139 (без в. — 123);

за Дунаєм — 62 (без в. — 42).

* * *

Нам лишаєть ся кількома словами згадати ще „Перегляд громад головної руської теріторії“, „Покажчик“ назв громад та, нарешті, самі мапи.

В „Перегляді“ — „подано передусім всї переважно-руські громади, дальше — всї ті, де Русини живуть в поважнїйшім числї“ (ст. 47), але — тілько для семи північних комітатів. „Перегляд“ складаєть ся з ряду таблиць, в яких зазначено загальне число людности в окремих громадах і столицях, рідну мову їх населеня та віру. Таблиці сї безперечно будуть дуже корисними для тих дослїдників, що хотїли би заняти ся дослїдами над українсько-руським населенєм на місцї і скоптролюванєм дат урядової мадярської статистики. Користні вони будуть також і для всїх тих, що не мають спроможности користувати ся офіціяльними мадярськими статистичними виданями та для ріжних практичних цїлей. В таблицях уміщені також громади (майже всї вони — з греко-католицьким населенєм), в яких урядова статистика не знає Українців-Русинів, але в яких, по думцї автора, вони живуть. Зазначені також оселї, де Українців-Русинів показано в урядовій статистицї за-мало і — осібним знаком — ті з їх, які уважає автор переважно українськоруськими. Таблиці сї одначе потрібують де-якої ревізії (напр. проти с. Капишови, Шариської столицї зовсїм не подано нїяких дат). При всїх можливих дрібних помилках таблиці „Перегляду“ дають дуже цїкавий матеріял для порівняня кількости Українців-Русинів з кількістю греко-католиків на головній теріторії, де сї два понятя, по думцї автора, часто ідентичні. Порівняня мови і віри населеня на підставі сих таблиць дає важні підстави для контролї урядових цифр: „з порівняня — каже Др. С. Томашівський в своїх „Переднїх замітках“ (ст. 3) — видко, як угроруська інтелїґенція (головно духовенство) по волї й неволї записуєть ся Мадярами, натомісць Жиди, хоч між собою говорять звичайним жарґоном, а у громадськім житю уживають руської мови — записані понайбільше Нїмцями по селах, а Мядярами по містах. Се порівнуваннє мови і віри дуже придатне для визначення русько-словацької границї. Взагалї числа урядової статистики що до віри більше достовірні, анїж що до народности“. Можна тілько пожалкувати, що не знайшли собі в сих таблицях місце ті громади, що положені поза північно-східною Угорщиною.

„Покажчик“ назв громад ми уважаємо цїнним придбанєм нашої науки. Він дасть спроможність иншим дослїдникам лїпше орієнтувати ся на угорській теріторії. Тут вперше зібрані українські назви з більшої частини угорської українсько-руської теріторії (в „Покажчику“ уміщені оселї з столиць: Марамарош, Уґоча, Берег, Уґ, Землин, Шариш, Спиш, Бистриця, Сатмар, Абауй-Торна, Боршод). Поруч з назвами українсько-руськими (у формі лїтературній і іноді в діялектї) подані також нео-мадярські, заведені державним законом 1898 року, при мішаних громадах також румунські, нїмецькі, словацькі. „Давнїйші (мадярські) форми

як більше або менше близькі народнім, що ще звичайно подибують ся на мапах, полишено як баляст зовсім на боці" (с. 12).

* * *

Ми згадували вже коротко дві мапи, додані до праці Д-ра С. Томашівського: „головну" і „орієнтаційну". Розмір першої досить значний (1 : 300.000) і цілком вистарчаючий навіть для докладнійших і дрібнійших означень. На ній уміщені крім адміністраційних громад також і прилучені села, присілки, дрібні оселі — „скільки — як каже автор — можна їх було означити без шкоди для прозорости карти".

На „головній" мапі зазначена докладно теріторія семи північних комітатів (Землин без полудневої части), менше докладно — частини примежних до неї столиць по Дебрецен на полудни і Мішкольц на заході.

Що-до назв на мапі, то автор подає їх для тих осель, що лежать по-за головною теріторією відповідно до національного характера околиці, але робить виїмки для тих, де живе якась кількість Українців-Русинів і має свою власну назву (напр. Сигіт, Вишково, Береги і т. ин.).

На українсько-руській головній теріторії автор не визначував докладно чужих меншостей. Передчуваючи можливість закидів, він нояснює сей пропуск „недостачею певного жерела в сім напрямі, при знаній тенденцийности і іґнорації в урядових датах" (ст. 2 прим. 2). Тому автор не визначував навіть Жидів, що-до яких можна було найскорше се зробити. Сей пропуск автор сподіваєть ся заповнити в другім виданю своєї мапи, коли би до того прийшло.

Автор свідомий того, що зазначена ним етноґрафічна межа не в усіх пунктах певна. Він сподіває ся, що дальші досліди дадуть спроможність зробити до неї поправки. Та без сумніву з усіх істнуючих мап у Д-ра С. Томашівського вона найбільше наближаєть ся до дійсної правди.

„Головна" мапа поділена на дві частини і містить ся на двох окремих аркушах. Сей поділ має своє оправданє, по думці автора, не лише в причинах технічного характера: „руська теріторія Угорщини — каже автор — зображена двома окремими картами, розділеними з причин технічних механічно, що правда, одначе й науковий поділ на східню й західню частину доволі буде близький до сього механічного" (ст. 2—3). Тут має він на думці ріжниці язикові, етнольоґічні і навіть ґеоґрафічні.

Зазначимо також що, поруч з богацтвом та деталічністю технічних знаків для кількости населеня по окремим громадам, ґрафічні знаки для показаня кількости Українців не такі детайлічні. Автор знає тілько чотири катеґорії: більше як 50% (одноцільна червона фарба), по-над 25% (квадратове штрихлюванє), менше 25% (лінійне штрихлюванє) та низше 1% (підчеркненє або обведенє). Меншости-ж Словаків і Мадярів „руської" віри означено тілько передоставнім способом.

Поставлені побіч назв громад числа показують % українсько-руської людности в тих громадах по датам конскрипції 1900 р.

„Орієнтаційна“ мапа має своїм завданєм показати розміщенє угорських Українців-Русинів на теріторії цілої держави. Розмір її — менший від „головної“ мапи (1 : 1.300.000). Крім Угорщини зазначені на ній і межуючі з Угорщиною частини инших держав. Загально означена головна українсько-руська теріторія і острови дають понятє про розповсюдженє українсько-руського населеня в значній частині держави; островки його закинуті аж на межі Моравії, Країни і Стирії (Крижевці, коло Заґребу), Румунії. Одна за другою тягнуть ся місцевости з українсько-руською людністю на південь і полудневий схід та переходять за Дунай аж в Босну і Герцоґовину. На сій мапі Словаків і Мадярів „руської“ віри уже не зазначувано.

Підходячи до загальної оцінки „Етноґрафічної Карти“ Д-ра С. Томашівського можемо сконстатувати, що се поки-що найповажнійша та найсолїднійша з усїх істнуючих наукова праця про кількість і етнографічну теріторію угорських Українців-Русинів; результати обчислень і означеня автора без сумніву найбільше з усїх істнуючих наближають ся до дійсности; етноґрафічна мапа головної українсько руської теріторії найдокладнійша з усїх досї знаних та найлїпше з наукового боку оброблена мапа Угорської Руси.

Але не треба забувати, що розглянута нами праця є що до своєї повноти, докладности, науковости — властиво першою спробою (як сам автор говорить у передмові), першим поважним (і сміливим) кроком в даннім напрямі. Що до етно-статистичного методу якого уживає автор, ми стоїмо на відміннім становищу. Але се вже загальнійше питаннє — до нього ми сподїємо ся перейти в осібній статї.

Ол. Назаріїв.

Біблїоґрафія

(Оцїнки, реферати, замітки).

Історія полїтична і культурна.

Die Chasaren. Historische Studie von Hugo Freiherrn von Kutschera. Ein Nachlass, Відень, 1910 стор. 271.

Стрінувши титул сеї книжки, з датою Відень, 1909, шукав я її, але тільки по кількох місяцях дістав до рук, але вже з зазначеннєм, що се друге виданнє і з датою 1910 р. Нїщо не вказує одначе, щоб для сього нового видання книга була перероблена. Анонїмний видавець поясняє, що праця ся була полишена автором не вповнї приготовленою до друку і видаєть ся без змін як акт пієтизму для її автора. З біоґрафії автора, поданої на вступі, довідуємо ся, що він був вихованцем орієнтальної академії в Віднї, де студіював перську, турецьку і арабську мову, потім служив на ріжних дипльоматичних урядах в Туреччинї, а по окупації Босни був одним з близших співробітників знаного управителя окупованих провінцій Б. Каляя, і потім майже до кінця свого житя, що наступив 1909 р., сповняв ріжні високі служби в адмінїстрації тихже провінцій. Таким чином і освіта і пізнїйша служба могла зробити з нього основного і глубокого знавця Сходу — таким і представляє його біоґраф, одначе скільки небудь замітного дослїдника, хоч би дїлєтанта-ученого з нього не вийшло — він зістав ся ревним урядником, не давши за житя нїяких проявів своїх наукових інтересів, судячи з сеї біоґрафії, і ся посмертна праця зістала ся його одинокою роботою. Має й вона одначе наскрізь дїлєтантський характер, і коли я її принотовую тут, то більш на те, аби ощадити заходу иньшим, котрі б стали шукати сеї книги, як я, заінтересовані її титулом.

Пок. автор заінтересований був істнованнєм серед сучасної жидів-